

Program zatwierdzony do użytku
szkolnego przez MEN
w dniu 27.09.1996r.
Decyzja nr DKO-4014-8/96

dla szkoły podstawowej

Historia

PL
Z-32

PL
Z-32(1,98)

Historia : program nauczania dla szkoły podstawowej ; program zatwierdzony do użytku szkolnego przez MEN w dniu 27.09.1996. / [opr. zesp. w skl.: Zofia Teresa Kozłowska ...]. - Wyd. 1. - Warszawa : Wydawn. Szkol. i Ped., 1998. - 39 S. : Tab.

Dt. Titelübers.: Geschichte : Lehrplan für die Grundschule
ISBN 83-02-06502-1

98/2050

SyK: Lehrpläne / Geschichte

Georg-Eckert-Institut BS78

1 203 819 9

Informacje o autorach programu:

mgr ZOFIA TERESA KOZŁOWSKA, sekretarz Komisji Dydaktycznej Polskiego Towarzystwa Historycznego, wiceprezes Polskiego Towarzystwa Historycznego

Dorobek dydaktyczny: praca w charakterze nauczyciela historii w szkolnictwie podstawowym i średnim oraz doradcy metodycznego; współautorstwo podręcznika historii nowożytnej dla liceum ogólnokształcącego; autorstwo zeszytu ćwiczeń dla szkoły podstawowej; publikacje w czasopismach metodycznych.

dr WŁODZIMIERZ MĘDRZECKI, adiunkt Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk

Dorobek dydaktyczny: praca w charakterze nauczyciela historii w szkolnictwie średnim oraz wykładowcy w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego; autorstwo książek historycznych; publikacje w czasopismach.

dr MELANIA SOBAŃSKA-BONDARUK, adiunkt Zakładu Historii Historiografii i Dydaktyki Historii Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego

Dorobek dydaktyczny: praca w charakterze nauczyciela historii w szkolnictwie podstawowym i średnim oraz doradcy metodycznego i wykładowcy uniwersyteckiego; współautorstwo telewizyjnych programów edukacyjnych i podręcznika z zakresu dydaktyki historii; autorstwo zeszytów ćwiczeń dla szkoły podstawowej, książek historycznych i artykułów w prasie fachowej.

prof. dr hab. EWA WIPSYZKA - BRAVO, pracownik naukowo-dydaktyczny Wydziału Uniwersytetu Warszawskiego

Dorobek dydaktyczny: praca w charakterze nauczyciela historii w szkolnictwie średnim oraz wykładowcy uniwersyteckiego; autorstwo podręczników szkolnych i akademickich oraz książek historycznych; publikacje w czasopismach; wystąpienia na konferencjach.

dr KATARZYNA ZELIŃSKA, adiunkt Zakładu Historii Historiografii i Dydaktyki Historii Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego

Dorobek dydaktyczny: praca w charakterze nauczyciela historii w liceum ogólnokształcącym oraz wykładowcy uniwersyteckiego; współautorstwo podręczników historii nowożytnej dla szkoły średniej oraz zeszytów ćwiczeń dla szkoły podstawowej; publikacje w czasopismach metodycznych i historycznych.

Szanowni Koledzy Nauczyciele,

Przekazujemy Państwu program nauczania historii w szkole podstawowej zatwierdzony do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej.

Jesteśmy przekonani, że program ten, będący najbardziej nowoczesną propozycją programową z obecnie istniejących, pozwoli Państwu, w oparciu o podręczniki Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych i inne materiały edukacyjne, tak organizować swoją pracę, by Państwa uczniowie mogli z powodzeniem pokonywać kolejne szczeble edukacji, by mogli sprostać wyzwaniom stawianym polskiej szkole na przełomie drugiego i trzeciego tysiąclecia.

Program pozwoli Państwu szczegółowo zaplanować kolejne etapy pracy poczynając od konspektu lekcji oraz - ze względu na zamieszczenie uwag o jego realizacji i sposobie oceniania pracy uczniów i wyszczególnieniu umiejętności, jakie powinni osiągnąć uczniowie - ułatwi Państwu pracę. Na podstawie tego programu mogą Państwo tworzyć własne programy - w ten sposób twórczo rozwijając zawarte w nim idee i propozycje.

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne są jedyną instytucją w Polsce, która opracowała i wydała programy do wszystkich przedmiotów nauczania w szkole podstawowej i liceum ogólnokształcącym. Część programów została przeznaczona do realizacji w technikach i liceach zawodowych. W niektórych dziedzinach - na przykład w nauczaniu początkowym i w matematyce - oferujemy Państwu programy alternatywne. Wszystkie mogą być zachętą do oparcia swojej pracy o narzędzia nowoczesne, profesjonalne, zapewniające osiąganie przez uczniów dobrych i wymiernych postępów w nauce, a co za tym idzie - poczucia sukcesu i własnej wartości. Uwzględniają najnowsze zdobycze z dziedziny wiedzy, którą reprezentują, jak również najnowsze zdobycze z zakresu dydaktyki i metodyki nauczania.

Chcielibyśmy, by z pomocą tych programów mogli Państwo realizować takie cele, jak rozwijanie u młodych ludzi umiejętności poznawania i rozumienia świata w całej jego złożoności, ale nie poprzez encyklopedyczny przekaz wiedzy, lecz umiejętne jej łączenie z harmonijnym rozwojem i kształtowaniem osobowości i postaw.

Będziemy wdzięczni za Państwa uwagi i propozycje; postaramy się je uwzględnić w kolejnych wydaniach.

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne

SPIS TREŚCI

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
-Schulbuchbibliothek -

98/2050

I. Charakterystyka programu	3
II. Cele nauczania	8
Cele ogólne	8
Cele etapowe	8
III. Treści nauczania	10
Program dla klasy IV	10
Program dla klas V - VIII	12
Treści obligatoryjne	12
Treści fakultatywne	21
Propozycje tematów powtórzeniowych	25
IV. Przewidywane osiągnięcia uczniów	27
Kurs propedeutyczny	27
Klasy V - VIII	27
V. Uwagi o realizacji programu	34
Kształtowanie rozumienia i używania pojęć	34
Zalecane metody pracy dydaktycznej	37
VI. Kontrola i ocena osiągnięć uczniów	39

PL
Z-32(1,98)

I. CHARAKTERYSTYKA PROGRAMU

Historia odgrywa w systemie kształcenia ogólnego w szkole polskiej niezwykle istotną rolę. Wprowadza uczniów w świat wartości narodowych i uniwersalnych, pozwala zdobyć wiedzę o społeczeństwie i mechanizmach jego funkcjonowania, kulturze, państwie, gospodarce, stosunkach wewnętrznych w naszym kraju i o sytuacji międzynarodowej w przeszłości i w chwili obecnej. Wiedza i umiejętności zdobywane przez uczniów w procesie nauczania historii umożliwiają zrozumienie przeszłości, kształtowanie postaw obywatelskich, w których szacunek dla demokracji, odrębności innych, wysiłków na rzecz ochrony środowiska naturalnego, integracji w skali regionu, kontynentu i globu odgrywa istotną rolę. Nie sposób zrozumieć współczesności, a projektować przyszłości, w dziedzinie idei, instytucji życia publicznego, stosunków międzynarodowych, gospodarki czy kultury - bez docierania do ich historycznych korzeni i uwarunkowań.

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA

Program nauczania historii w szkole podstawowej składa się z rocznego kursu propedeutycznego dla klasy IV oraz programu systematycznego dla klas V - VIII.

Kurs propedeutyczny oparty jest na barwnych obrazach (epizodach), mających uzmysłwić uczniom zmiany, którym ulega życie jednostek i grup ludzkich w czasie, oraz pobudzić wyobraźnię i rozbudzić ciekawość dziecka. Ponadto kurs propedeutyczny pozwala zapoznać uczniów z historycznym rodowodem polskich symboli narodowych i państwowych. Do epizodów są dołączone informacje historyczne uzupełniające treści przekazywane przez obraz. Każdy temat programowy składa się zatem z dwóch połączonych ze sobą elementów: fabularnego epizodu oraz dodatkowej informacji historycznej.

Epizody obrazujące życie ludzi w przeszłości, osnute na wydarzeniach z historii rodzinnej, lokalnej, regionalnej i narodowej, powinny być bliskie dziecku, przemawiać do jego uczuć i wyobraźni. Doboru epizodów dokonuje nauczyciel stosownie do zainteresowań uczniów i warunków lokalnych.

Lekcje powinny być barwne, nasycone materiałem rozwijającym wyobraźnię. Główną rolę w ich realizacji odgrywają właściwe metody pracy i środki poglądowe. Obok konwencjonalnych metod słownych: opisu i opowiadania, ważną rolę dydaktyczną spełniają: obserwacja przedmiotów historycznych lub ich przedstawień (ilustracje, makiety, modele) oraz zabawowe formy nauczania polegające na odtwarzaniu konkretnych wydarzeń lub scen takich, jak na przykład składanie hołdu, pasowanie na rycerza. Ważną rolę w nauczaniu historii w kursie propedeutycznym spełniają gry symulacyjne i sytuacyjne, dialogi według scenariusza przygotowanego przez nauczyciela oraz bezpośredni kontakt ze źródłem historycznym.

Realizacja pierwszej części kursu propedeutycznego (Nasza lekcja historii) ma na celu przygotowanie uczniów do wstępnego rozumienia pojęć czasu i przestrzeni. Wyraża się to w umiejętności umieszczenia wydarzeń z własnego życia, historii rodzinnej i dziejów miejscowości na taśmie chronologicznej i mierzenia czasu życiem ludzkich generacji (wiek jako okres życia trzech pokoleń). Poznaniu głębi czasu i ukazywaniu zmienności świata w miarę upływu lat i pokoleń służyć powinny relacje starszych członków własnej rodziny, porównywanie przedmiotów codziennego użytku pochodzących z różnych epok itd.

Treści drugiej i trzeciej części (Źródła wiedzy o przeszłości, Nasza miejscowość dawniej i dziś) stanowią przejście od relacji: ja - moi rodzice - dziadkowie - dalsi przodkowie, do relacji: ja - moje otoczenie. Ta podróż w czasie i przestrzeni ma za cel poznanie teraźniejszości i przeszłości najbliższej okolicy, szeregowanie wydarzeń w ciągu

chronologicznym, zaznajomienie z pojęciem prehistorii, oraz terminami: dawno, bardzo dawno, najstarszy, tysiąclecie, epoka, era, historia.

Część czwarta (Obrazy z dziejów naszej ojczyzny) wprowadza uczniów w świat wartości narodowych. W toku realizacji treści programowych istotne jest wychwycenie przeobrażeń w warunkach życia ludzkiego w kolejnych epokach historycznych oraz elementów łączących rodzinę, małą ojczyznę, ze wspólnotą narodową. Uczeń powinien zrozumieć, że przeszłość i jej świadectwa odgrywają istotną rolę we współczesnym życiu wspólnoty narodowej.

Część piąta (Co łączy Polaków) stwarza podstawy do poznania symboliki narodowej oraz zrozumienia jej znaczenia w życiu jednostki i zbiorowości.

Program nauczania klas V - VIII ma budowę chronologiczno - problemową. Ciągi zdarzeń z historii starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej są ujęte w sposób obrazowy. Treści historyczne dotyczące XIX i XX w. przedstawione są za pomocą narracji pojęciowej.

Istotą ciągu obrazowego jest wprowadzanie elementów myślenia historycznego (początek postrzegania przez uczniów związków przyczynowo-skutkowych, wiązania informacji dotyczących różnych dziedzin aktywności człowieka, określania różnych rodzajów więzi międzyludzkich) na podstawie analizy wyselekcjonowanych jako reprezentatywne faktów i sytuacji historycznych.

Kurs systematyczny ma za zadanie uzmysłowić uczniom istotę związków czasowo - przestrzennych, zapoczątkować pracę z użyciem różnorodnych materiałów źródłowych, wyrobić ostrożność w formułowaniu opinii o charakterze uogólniającym, zapoznać z możliwością różnorodnych interpretacji wydarzeń historycznych oraz kształtować umiejętność prowadzenia dyskusji, wykorzystywania argumentów zaczerpniętych z różnych materiałów (podręczników, prasy, literatury, źródeł, filmu, audycji radiowej itp.).

UKŁAD I DOBÓR TREŚCI

Prezentowany poniżej program nauczania historii w szkole podstawowej ma budowę modułową. Składa się z **programu podstawowego (treści obligatoryjne)**, którego opanowanie jest niezbędne w dalszej nauce i w życiu społecznym uczniów, oraz z **programu uzupełniającego (treści fakultatywne)**. Program fakultatywny stanowi poszerzenie treści obligatoryjnych i umożliwia realizację pozaprogramowych aspiracji i potrzeb uczniów. Został on pomyślany z jednej strony jako rozwinięcie problematyki zawartej w części obligatoryjnej (np. propozycje szczegółowych ujęć zjawisk omawianych w skali ogólnej), a drugiej - jako propozycja wprowadzenia do programu nauczania danej klasy dodatkowego wątku (np. historii wybranego regionu czy kraju, aspektu dziejów - gospodarki, życia codziennego, religii etc.). Treści fakultatywne można realizować w całości, w części lub ze względu na warunki szkoły pominąć. Powinny być one realizowane bezpośrednio po treściach obowiązkowych, ponieważ są powiązane z nimi chronologicznie i tematycznie.

Dzieje lokalne, regionalne i narodowe stanowią integralny element dziejów powszechnych. Poznawane w sposób synchroniczny pozwalają dostrzec różnicowanie stosunków społecznych, cywilizacyjnych i politycznych w konkretnym czasie. Służą porównawczemu spojrzeniu na własny kraj, jego problemy i potrzeby. Historia regionalna, ukazująca dzieje małej ojczyzny oraz jej związki z życiem narodu i państwa umożliwia bezpośredni kontakt z zabytkami. Program nie określa obligatoryjnie, lecz jedynie sugeruje, kiedy można wprowadzać elementy historii regionalnej. Ostateczną decyzję podejmuje nauczyciel zależnie od reprezentatywności wydarzeń lokalnych dla procesu historycznego w skali makro. Historia lokalna i regionalna musi być skorelowana z dziejami ojczystymi.

Poszczególne tematy programowe nie są równoznaczne z tematami lekcji. Liczbę godzin na ich realizację określa nauczyciel.

W programie uwzględniono również propozycje tematów powtórzeniowych pozwalających na podsumowanie kolejnych etapów kształcenia historycznego, oraz kilka ćwiczeń warsztatowych. Lekcje powtórzeniowe można organizować po zakończeniu realizacji działu programowego, epoki lub kursu na danym etapie kształcenia. Ich tematykę można modyfikować, a liczbę zwiększyć, jeżeli nauczyciel dysponuje czasem na organizację powtórzeń. Tematyka powtórzeniowa powinna koncentrować się wokół problemów z historii lokalnej ujmowanych na przestrzeni długiego czasu (np. przemiany w życiu rodzinnym, migracje, życie religijne, zdrowie i choroba), bilansów osiągnięć epoki, powiązań między dziejami ojczystymi, a powszechnymi itp.

Jedną z form zapoznawania uczniów z pracą historyka są ćwiczenia warsztatowe. Służą one rozwijaniu takich umiejętności, jak: dobór, analiza, porównywanie i ocena przydatności źródeł do realizacji konkretnych zadań, rejestrowanie i selekcja informacji, poznanie różnych interpretacji tych samych wydarzeń oraz prezentacja wyników za pomocą różnych technik i form wypowiedzi (relacja, opis, sprawozdanie, szkic wykonany w terenie, wywiad, plan wystąpienia publicznego, film, epizod z przeszłości przekazany w formie dramatycznej). Ćwiczenia warsztatowe powinny być skorelowane z materiałem programowym realizowanym na konkretnej lekcji jako jej integralna część lub jako odrębne zajęcia prowadzące do samodzielnej rekonstrukcji wydarzeń historycznych na podstawie zebranych dowodów źródłowych i różnych interpretacji. Liczbę i zakres tematyczny ćwiczeń warsztatowych można modyfikować i wzbogacać

Przyjmując, że jedną z najpoważniejszych wad dotychczas obowiązujących programów nauczania było ich przeładowanie materiałem faktograficznym, zwłaszcza z zakresu historii politycznej, zdecydowano się na ograniczenie zestawu treści, których przekazanie uczniom należy uznać za niezbędne.

Dokonyując doboru treści programowych, miano na względzie następujące sprawy:

- Skoncentrowano się na najważniejszych wydarzeniach decydujących o charakterze kolejnych epok; wydarzenia te są związane z różnymi dziedzinami aktywności ludzkiej - politycznej, społecznej, gospodarczej i kulturowej.
- Zrezygnowano z systematycznego omawiania dziejów w kolejnych okresach historycznych. Dotychczasowe próby realizacji takiego celu prowadziły do nadmiernego obciążania ucznia materiałem faktograficznym, w procesie dydaktycznym przewagę uzyskiwały metody pamięciowe. Omawianie faktów i zjawisk charakterystycznych dla poszczególnych okresów powinno umożliwić uczniom zrozumienie cech danej epoki i zapewnić rozwój myślenia historycznego na dalszych etapach kształcenia,
- Wskazując najistotniejsze zjawiska dziejowe pozostawiono nauczycielowi dobór treści szczegółowych, umożliwiających osiągnięcie celów dydaktycznych,
- Dzieje Polski stanowią integralną część historii europejskiego kręgu cywilizacyjnego, nie mogą więc być przeciwstawiane dziejom powszechnym. Dlatego też w obrębie każdej z epok historycznych (poza starożytnością) zarysowywano charakterystykę wydarzeń o zasięgu ogólnoeuropejskim (światowym),
- Istotną rolę w procesie nauczania pełnią biografie wybitnych postaci, które ożywiają przekazywany materiał. Wybór postaci uznanych za godne szczególnego zainteresowania uczniów pozostawiono nauczycielowi,
- Program umożliwia prezentację różnych opcji politycznych i światopoglądowych, a więc może być podstawą nauczania w szkołach realizujących różne koncepcje wychowawcze i światopoglądowe.

WARUNKI REALIZACJI PROGRAMU

Warunki formalne

Program przeznaczony jest do realizacji w szkołach mających w różne warunki lokalowe, z dziećmi w wieku 11 - 15 lat, o zróżnicowanych aspiracjach, ambicjach i możliwościach intelektualnych. Liczebność klas nie powinna przekraczać 30 uczniów.

Na realizację programu przeznaczają się 9 godzin tygodniowo w pięcioletnim cyklu nauczania:

klasie IV - 1 godzinę tygodniowo,

klasy V - VIII - 2 godziny tygodniowo.

Liczba godzin historii może być zwiększona w miarę możliwości szkoły.

Kryteria periodyzacji dziejów zastosowane w programie stanowią kompromis między wymogami historiografii i dydaktyki historii. Podział dziejów na czasy pierwotne, starożytność, średniowiecze, epokę nowożytną, wiek XIX, historię najnowszą i współczesną oznacza w praktyce, że uczeń będzie poznawał w jednej klasie kilka okresów historycznych.

Respektując w pełni autonomię nauczyciela, autorzy programu sugerują zastosowanie następujących cezur między klasami;

klasa V - do końca XV w.

klasa VI - do 1795 r.

klasa VII - do 1939 r.

klasa VIII - do 1989 r.

Szczególną uwagę należy zwrócić na nauczanie historii współczesnej. Praktyka zbyt szczegółowego omawiania epok wcześniejszych może powodować, że na realizację materiału historycznego po 1945 r. pozostanie niewiele czasu. Tymczasem od zakończenia II wojny światowej upłynęło wiele czasu wypełnionego wydarzeniami, które decydują o życiu ludzi w dniu dzisiejszym. Uczniom kończącym szkołę podstawową bardziej potrzebny jest solidny zasób wiedzy o podstawowych problemach współczesności niż szczegółowe informacje o wydarzeniach odległych w czasie.

Nauczyciel historii i warsztat jego pracy

Specyfika przedmiotu wymaga od nauczyciela szerokiej wiedzy i szczególnych predyspozycji umożliwiających dobrą komunikację z klasą i poszczególnymi uczniami, opartą na zasadzie partnerstwa oraz umiejętności modelowania postaw i zachowań wychowanków. Historii powinni uczyć nauczyciele posiadający licencjat lub wyższe wykształcenie kierunkowe z przygotowaniem pedagogicznym.

Niezbędnym warunkiem efektywnego nauczania historii jest właściwie wyposażona pracownia przedmiotowa. Niezbędny zestaw pomocy naukowych z historii stanowią:

- a) zestaw alternatywnych podręczników na dany poziom kształcenia umożliwiający korzystanie z różnych propozycji dydaktycznych,
- b) czasopisma historyczne i historyczno - dydaktyczne informujące o postępie w nauce historycznej i dydaktyce historii (*Wiadomości Historyczne*, *Mówią Wiek*),
- c) wybory tekstów źródłowych dla różnych epok, dostosowanych do różnych poziomów kształcenia,

- d) historyczna literatura popularnonaukowa i literatura piękna (wyodrębniony dział w bibliotece szkolnej, uzupełniany w porozumieniu z nauczycielem historii),
- e) słowniki historyczne, encyklopedie, roczniki statystyczne,
- f) środki symboliczne: mapy ścienne, podręczne i atlasy (rozwojowe, przekrojowe, problemowe, fizyczne), plany wybranych miast, szkice terenowe,
- g) środki obrazowe: foliogramy, , przeźrocza, obrazy i reprodukcje malarstwa oraz niezbędne środki techniczne do ich ekspozycji,
- h) zabytki historyczne lub ich modele zgromadzone w kąciaku pamiątek lub muzeum szkolnym,
- i) środki audiowizualne, nagrania magnetofonowe (audycji radiowych, muzyki z danej epoki, poezji, wspomnień i relacji), fonogramy, przeźrocza udźwiękowione, programy telewizyjne, filmy, kasety edukacyjne wraz z przewodnikami metodycznymi, serie przeźroczy historycznych,
- j) telewizor, magnetowid, rzutnik pisma, gramofon, magnetofon

Wraz z powstawaniem możliwości finansowych i technicznych należy dążyć do wyposażenia pracowni historycznej w sprzęt komputerowy pozwalający wykorzystywać komputerowe programy edukacyjne, gry symulacyjne, zestawienia chronologiczne, bazy danych etc. Uczniowie mogą wykorzystywać komputer do realizacji różnych zadań stawianych przez nauczyciela.

Wśród środków dydaktycznych stosowanych w nauczaniu historii szczególną rolę odgrywa podręcznik. Z reguły zawiera on znacznie obszerniejszy materiał, niż zawarte w programie treści obligatoryjne. Uczeń nie jest zobowiązany do dokładnego studiowania wszystkich partii podręcznika. O zakresie, w jakim jest on wykorzystywany przez uczniów, decyduje nauczyciel. Pedagog powinien maksymalnie wykorzystywać walory podręcznika jako podstawy do samokształcenia, z jego pomocą wdrażać uczniów do systematycznego korzystania z map, ilustracji, tablic chronologicznych, wykresów i zestawień statystycznych.

Nie sposób przecenić roli wykorzystania w procesie wychowania historycznego różnorodnych źródeł historycznych. Już w kursie propedeutycznym uczeń powinien dowiadywać się, skąd czerpiemy wiedzę o przeszłości. Kierowana przez nauczyciela interpretacja fragmentów tekstów, ikonografii, kontakty z architekturą i przedmiotami z przeszłości (między innymi dzięki wizytom w muzeach i wycieczkom po miejscowości czy okolicy) powinny być ważnym elementem procesu dydaktycznego już w klasach V i VI. W klasach IV - VI źródła historyczne należy wykorzystywać głównie jako materiał do ilustracji omawianych zagadnień. Uczniowie powinni umieć odtworzyć zawarte w nich informacje i rozumieć, że źródła historyczne mogą rodzić pytania; uczniowie mają pomagać na nie odpowiadać. W klasach VII i VIII źródło historyczne powinno służyć samodzielnej pracy intelektualnej ucznia jako źródło wiedzy i materiał podlegający krytycznej weryfikacji. Zadaniem nauczyciela jest w tym okresie ukierunkowywanie prac uczniów w taki sposób, aby ich efekty były poprawne logicznie i warsztatowo. Nie należy narzucać uczniom kanonu interpretacyjnego. Ewentualna zmiana opinii wychowanków powinna stanowić wynik kierowanej przez nauczyciela merytorycznej dyskusji między uczniami prezentującymi odmienne zdania.

II. CELE NAUCZANIA

CELE OGÓLNE

Nauczanie historii służy kształtowaniu jednostek aktywnych i twórczych, otwartych na wartości humanistyczne i demokratyczne.

Celem nauczania historii w szkole podstawowej jest;

- wstępne zapoznanie uczniów z najważniejszymi wydarzeniami z historii regionalnej, ojczyznej i powszechnej oraz z wkładem różnych kultur, ras i narodów do dorobku cywilizacyjnego ludzkości,
- kształtowanie umiejętności opisywania i wyjaśniania przemian społecznych oraz rozumienia różnych interpretacji historii,
- kształtowanie umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji i prezentowania wyników za pomocą różnych technik zalecanych w programie nauczania,
- wprowadzanie uczniów w świat wartości ogólnoludzkich, niezbędnych do zrozumienia życia społecznego i kształtowania własnego systemu wartości umożliwiającego aktywne uczestnictwo w życiu narodu i państwa,
- rozbudzanie zainteresowania przeszłością.

CELE ETAPOWE

Cele poznawcze

Lekcje historii w szkole podstawowej powinny służyć poznaniu i zrozumieniu :

- najważniejszych form życia społecznego w przeszłości i sposobów funkcjonowania społeczeństw w różnych okresach historycznych ze szczególnym uwzględnieniem kręgu kultury europejskiej,
- pojęć niezbędnych w szkolnej narracji o przeszłości w zakresie wyznaczonym programem,
- roli człowieka w przeszłości i jego relacji z przyrodą, społecznością lokalną, ojczyzną, kręgiem cywilizacyjnym,
- rodowodu kulturowego Polski, jej wkładu do cywilizacji i kultury światowej oraz wartości przejętych przez nią od innych narodów i kultur,
- podstawowych pojęć dotychczasowych chronologii i przestrzennej lokalizacji faktów.

Cele kształtujące

Lekcje historii w szkole podstawowej powinny wyrabiać następujące umiejętności:

- formułowania wypowiedzi ustnej, pisemnej i wizualnej,
- korzystania pod kierunkiem nauczyciela z różnych przekazów wiedzy o przeszłości (ze szczególnym uwzględnieniem obserwacji i interpretacji zabytku pod kierunkiem nauczyciela),
- rozróżniania odmiennych interpretacji wydarzeń z życia rodziny, środowiska lokalnego, kraju, Europy, świata,
- lokalizowania czasowo - przestrzennego omawianych wydarzeń,

- stosowania poznanych pojęć w różnych kontekstach w zakresie wyznaczonym programem,
- formułowania i rozwiązywania problemów,
- rozpatrywania dziejów w ciągłości, rozwoju i wzajemnych związkach,
- uogólniania, wartościowania, porównywania i wykrywania analogii historycznych.

Cele wychowawcze

Lekcje historii w szkole podstawowej powinny:

- kształtować szacunek dla dorobku cywilizacyjnego ludzkości,
- rozbudzać krytycyzm wobec różnych interpretacji historii, przyzwyczajając do poszanowania faktów oraz rzetelnego formułowania ocen i opinii,
- kształtować postawę tolerancji i otwartości wobec odmiennych przekonań, postaw i systemów wartości,
- wdrażać do poszanowania wartości demokratycznych i humanistycznych (poszanowanie prawa, instytucji publicznych, życia i godności ludzkiej),
- kształtować gotowość do przeciwstawiania się przejawom patologii życia publicznego (fanatyzm, ksenofobia, rasizm, totalitaryzm itp.),
- wzbogacać świat duchowy ucznia i rozwijać pozytywne cechy jego charakteru, wolę oraz wrażliwość moralną i estetyczną,
- przygotowywać do uczestnictwa w kulturze.

III. TREŚCI NAUCZANIA

PROGRAM DLA KLASY IV

Nasza lekcja historii

1. Podróż w dawne czasy. Czas. Przeszłość. Co to znaczy: dawno? Wiek, stulecie. Tysiąclecie. Życie człowieka i jego rodziny dziś i w dawnych czasach.
2. Historia mojej rodziny. Rodzice i dziadkowie Pokolenia. Lata urodzenia, zajęcia, miejsce życia. Następstwo wydarzeń: urodziny, życie - kształcenie, praca, rodzina, pamięć o zmarłych.
3. Moja miejscowość i jej okolica. Plan miejscowości; ślady przeszłości, podróż do najbliższych ciekawych miejsc w okolicy.

Źródła wiedzy o przeszłości

4. Słuchanie i czytanie o dawnych czasach. Opowiadania rodzinne i osób starszych. Dokumenty. Fotografie. Filmy. Tradycje i obyczaje.
5. Oglądanie zabytków z dawnych czasów. Pojęcie zabytku. Budowle, przedmioty użytku codziennego i zabytku.
6. Zwiedzanie muzeum. Różne muzea i ich zadania. Ekspozycje i ich opis. Wystawa w klasie.

Nasza miejscowość dawniej i dziś

7. Zabytki w mojej miejscowości. Grodziska, świątynie, kościoły, domy mieszkalne. Inne budowle - ich rodzaje, przeznaczenie, czas powstania. Drogi.
8. Nasza miejscowość i jej historia. Czas powstania i historia naszej miejscowości (jej najbliższej okolicy).
9. Zasłużeni mieszkańcy naszej miejscowości (okolicy). Patroni szkoły i ulic. Znaczenie pojęć: zasłużony, bohater, wzór człowieka.

Obrazy z dziejów naszej ojczyzny

10. W jaskiniach pod Ojcowem. Gromady ludzkie. Najdawniejsze siedliska. Sposoby zdobywania pożywienia. Ubrania, narzędzia. Praca archeologów.
11. W Biskupinie. Odkrycie osady i jej wygląd. Warunki życia mieszkańców.
12. W kraju Mieszka. Polska ponad tysiąc lat temu. Ziemia, ludzie, ich zajęcia. Gniezno ośrodkiem państwa Mieszka I. Przyjęcie chrztu. Sąsiedzi Polski.
13. Bolesław Chrobry. Zjazd w Gnieźnie. Koronacja Bolesława Chrobrego. Znaczenie królestwa.
14. Wycieczka do średniowiecznego zamku. Życie i obyczaje mieszkańców zamku. Pasowanie na rycerza. Turniej rycerski.
15. Kazimierz Wielki dobrym gospodarzem. Budowa miast i rozwój handlu. Budowa zamków. Spisanie praw, założenie uniwersytetu. Stosunki z sąsiadami.
16. Życie w dawnym Krakowie. Na Wawelu, Rynku i w Sukiennicach. Wygląd miasta. Życie mieszkańców. Szkoły i uniwersytet. Życie żaków.
17. Z flisakami od Krakowa do Gdańska. Wywóz zboża podstawą bogactwa Polski. Rola Wisły i Gdańska dla Polski.

18. Król Zygmunt III w Warszawie. Zamek Królewski siedzibą władcy, sejmu i urzędów.
19. Król Jan III. Pałac w Wilanowie i jego mieszkańcy. Wyprawa pod Wiedeń.
20. Obrady Sejmu Czteroletniego na Zamku Królewskim. Reformatorzy państwa. Konstytucja Trzeciego Maja.
21. Powstanie Kościuszkowskie. Przysięga Tadeusza Kościuszki na rynku krakowskim. Walki powstańcze i ich niepowodzenie. Upadek państwa polskiego.
22. Legiony Dąbrowskiego. Polacy na obczyźnie. Utworzenie legionów i ich udział w walce o Polskę. Powstanie Mazurka Dąbrowskiego.
23. Powstanie listopadowe. Sprzysiężenie podchorążych. Noc Listopadowa. Walki powstańcze. Warszawianka.
24. Na Dworcu Kolei Warszawsko - Wiedeńskiej . Pierwsze koleje na ziemiach polskich w XIX w . Ich budowa i organizacja. Podróżni i towary.
25. Odzyskanie niepodległości. Koniec I wojny światowej. Klęska zaborców. Odbudowa niepodległego państwa polskiego. Warszawa stolicą Polski. Grób Nieznanego Żołnierza. Budowa Gdyni.
26. Walka z najeźdźcami w 1939 r . Najazd Niemiec i ZSRR na Polskę. Wojna obronna. Miejsca walki. Życie pod okupacją.
27. W walce o wolność. Walki żołnierzy polskich. Różne formy oporu. Tajna szkoła. Harcerze polscy w czasie wojny. Partyzanci. Powstanie Warszawskie.
28. Polska w nowych granicach. Zniszczenia i odbudowa . Polacy w kraju i poza jego granicami. Ich związek z Ojczyzną.

Co łączy Polaków?

29. Godło. Wizerunek orła i jego symbolika. Znaczenie godła.
30. Barwy. Flaga państwowa, jej kolory. Bandera.
31. Hymn . Jego treść i znaczenie.
32. Tradycja. Znaczenie wiedzy o ważnych wydarzeniach z historii Polski. Rola polskiej mowy. Pomniki jako forma upamiętnienia ludzi i wydarzeń. Znaczenie tradycji rodzinnej i pamięci zbiorowej (sąsiedzkiej, gminnej, miejskiej).

PROGRAM DLA KLAS V - VIII

Treści obligatoryjne

Starożytność

1. Sposób mierzenia czasu w różnych cywilizacjach.
Pojęcia: era, tysiąclecie, wiek (stulecie).
2. Zanim powstały państwa. Życie ludzi w czasach najdawniejszych. Warunki życia w czasach najdawniejszych (sposób zdobywania pożywienia, wykorzystanie ognia, siedziby). Pierwsze narzędzia. Zmiany w organizacji ludzkich gromad w miarę postępu technicznego. Opanowanie techniki wytopu metali i jego skutki. Od zbieractwa do uprawy ziemi i hodowli zwierząt.
3. W starożytnym Egipcie.
Warunki naturalne: rola Nilu, sposób nawadniania gruntów. Organizacja państwa: faraon, dostojnicy jego dworu, pismo i pisarze. Na czym pisano w starożytnym Egipcie. Piramidy.
4. Starożytna Grecja. Podstawowe wiadomości o kraju i formie państw.
Warunki naturalne (rzeźba terenu, warunki żeglugi po Morzu Egejskim, uprawy charakterystyczne dla Grecji). Grecy poza Grecją właściwą. Rozmiary państw greckich i sposoby rządzenia.
5. W demokratycznych Atenach.
Zgromadzenie ludowe. Rada. Urzędnicy. Wynagradzanie ludzi pełniących funkcje publiczne. Charakterystyczne cechy demokracji odróżniające ją od innych form państw greckich.
6. Religia starożytnych Greków.
Najważniejsi bogowie. Formy kultu. Wyrocznie. Herosi. Mity.
7. Wojny perskie.
Podstawowe wiadomości o Persji. Przyczyny wojen. Najważniejsze bitwy: pod Maratonem, w Wąwozie Termopilejskim, przy wybrzeżach Salaminy. Przyczyny zwycięstwa Greków.
8. Kultura starożytnych Greków.
Wygląd starożytnego miasta greckiego. Akropol. Świątynie: ich kształt i style. Rzeźba i płaskorzeźba. Igrzyska sportowe. Teatr grecki. Spektakle teatralne: tragedie i komedie.
9. Starożytna Grecja. Wyprawy Aleksandra Wielkiego i ich konsekwencje.
Macedonia: kraj i jego armia. Przebieg wyprawy Aleksandra Wielkiego. Przyczyny jego sukcesów. Zmiany w świecie greckim na Bliskim Wschodzie i na terenie Iranu w wyniku wypraw.
10. Starożytny Rzym: początki miasta.
Warunki naturalne Rzymu (jako miasta). Legendy o założeniu miasta. Sąsiedzi Rzymu.
11. Podboje rzymskie.
Armia rzymska. Imperium rzymskie: organizacja obszarów pobitych w Italii i poza Italią. Źródła sukcesów Rzymu.
12. Rzym republikański: sposób sprawowania władzy.
Zgromadzenie ludowe. Urzędnicy (konsul, pretor, cenzor, trybun ludowy, dyktator). Senat.
13. Niewolnictwo w starożytnym Rzymie. Pochodzenie niewolników. Rola niewolników w gospodarce Italii od II w. p.n.e. Powstanie Spartakusa.

14. Czasy cesarstwa rzymskiego.
Cesarz: jego uprawnienia. Pochodzenie słowa cesarz. Pax Romana. Drogi rzymskie. Romanizacja prowincji i jej ślady w naszych czasach (zabytki, języki romańskie). Rzymianie i barbarzyńcy.
15. Starożytny Rzym: powstanie chrześcijaństwa.
Nauka Jezusa z Nazaretu. Apostołowie. Nowy Testament. Chrystianizacja cesarstwa.
16. Upadek cesarstwa rzymskiego.
Zewnętrzni wrogowie Rzymu. Kryzys wewnętrzny spowodowany najazdami barbarzyńców. Koniec jedności politycznej śródziemnomorskiego świata. Upadek cesarstwa na Zachodzie. Przetwanie cesarstwa na Wschodzie: Bizancjum.
17. Dorobek cywilizacji antycznych: lekcja podsumowująca tę część programu V klasy.

Średniowiecze

1. Chrześcijaństwo i Kościół w średniowieczu.
Chrześcijaństwo podstawą jedności europejskiej po upadku cesarstwa zachodniego. Dwa ośrodki chrześcijaństwa: Rzym i Konstantynopol. Kościół łaciński, papieżstwo, diecezje, klasztory.
2. Monarchia Karola Wielkiego i jej spadkobiercy.
Terytorium i organizacja państwa. Przywrócenie idei cesarstwa i koronacja Karola Wielkiego. Podział monarchii karolińskiej i powstanie nowych państw.
3. Arabowie.
Warunki naturalne Półwyspu Arabskiego. Mahomet. Islam. Arabskie podboje. Kultura arabska.
4. Słowianie we wczesnym średniowieczu.
Rozmieszczenie plemion słowiańskich. Nowe państwa w Europie Środkowo - Wschodniej. Przyjęcie chrztu (chrystianizacja). Koronacja władców.
5. Początki państwa polskiego.
Plemiona słowiańskie na ziemiach polskich. Dynastia piastowska. Chrzest Polski. Obszar i ludność w 992 r. Moja okolica w czasach najdawniejszych.
6. Monarchia Bolesława Chrobrego.
Misja świętego Wojciecha i zjazd gnieźnieński. Rozwój terytorialny i organizacja państwa. Wojny z Cesarstwem. Koronacja Bolesława Chrobrego.
7. Polska wobec Cesarstwa i papieżstwa.
Cesarstwo i papieżstwo w XI w. Wzmocnienie państwa polskiego za Bolesława Szczodrego. Koronacja. Konflikt monarchy z biskupem Stanisławem i kryzys monarchii.
8. Walka Bolesława Krzywoustego o władzę i obrona państwa.
Wojny z Cesarstwem. Uzależnienie i chrzest Pomorza Zachodniego. Granice państwa polskiego i jego sąsiedzi.
9. Życie mieszkańców Polski we wczesnym średniowieczu.
Życie i praca na wsi, w grodzie i na podgrodziu. Obowiązki wobec państwa i Kościoła. Drużyna, początki rycerstwa. Obyczaje. Elementy pogańskie Rola kulturalna Kościoła. Początki szkół. Rola łaciny. Zabytki pisane: kronika Galla, żywoty świętych. Pieśni i przekazy ustne. Sztuka romańska w Polsce: kościoły i klasztory.
10. Życie mieszkańców średniowiecznej Europy.
Życie dworskie i rycerskie. Życie w mieście i na wsi. Klasztory i ich rola w średniowiecznej Europie. Monarchia stanowa.

11. Wyprawy krzyżowe.
Przyczyny wypraw, ich zakres geograficzny. Idea wojny świętej. Polska wobec sąsiadów pogańskich. Zakony rycerskie.
12. Polska dzielnicowa.
Testament Bolesława Krzywoustego. Zasada senioratu. Utrata jedności politycznej. Zagrożenia zewnętrzne i czynniki łączące ziemie polskie. Rozwój sieci parafialnej. Rola Krakowa.
13. Wieś w dobie rozbicia dzielnicowego.
Nadania ziemi możnowładztwu i rycerstwu. Immunitety. Rozwój osadnictwa. Lokacja i urządzenie wsi na nowym prawie osadniczym. Trójpolówka. Życie codzienne.
14. Miasto w okresie rozbicia dzielnicowego.
Rozwój wymiany lokalnej i dalekosiężnej. Pieniądz. Lokacja i urządzenie miasta na nowym prawie. Samorząd miejski. Rzemiosło i rola cechów. System obronny miasta. Życie codzienne. Moja miejscowość w dobie lokacji.
15. Zjednoczenie Polski.
Walka książąt o zjednoczenie Polski. Koronacja Przemysła II. Działalność Władysława Łokietka. Koronacja. Obszar zjednoczonego państwa. Sąsiedzi Polski. Wojny z Krzyżakami. Bitwa pod Płowcami.
16. Państwo Kazimierza Wielkiego.
Położenie międzynarodowe, obszar, organizacja, gospodarka. Korona Królestwa Polskiego. Układy polsko - węgierskie o następstwie tronu. Rozwój osadnictwa, rozbudowa miast, reforma pieniądza, rozwój handlu. Obronność kraju. Spisanie praw. Założenie uniwersytetu krakowskiego.
17. Społeczeństwo polskie w XIV w.
Duchowieństwo. Moźnowładztwo i rycerstwo. Grupy stanu mieszczańskiego. Stan kmiecy. Obowiązki i przywileje poszczególnych stanów. Moja miejscowość i jej okolice w XIV wieku.
18. Unia Polski z Litwą.
Wielkie Księstwo Litewskie - terytorium. Unia personalna polsko - litewska : Jadwiga i Jagiełło. Wielka wojna z Krzyżakami; bitwa pod Grunwaldem.
19. Turcy w Europie.
Państwo osmańskie i jego ekspansja. Druga unia personalna polsko - węgierska. Bitwa pod Warną i śmierć króla Władysława III. Upadek Konstantynopola. Sąsiedztwo tatarskie i tureckie z Królestwem Polskim i Wielkim Księstwem Litewskim.
20. Odzyskanie Pomorza Gdańskiego.
Wojna trzynastoletnia. Pokój toruński. Powrót Pomorza Gdańskiego. Prusy lennem Polski. Wisła jako szlak handlowy; rola Gdańska.
21. Kultura średniowieczna.
Szkoły i uniwersytety. Polacy na uniwersytetach europejskich. Łacina łącznikiem ludzi wykształconych. Początki piśmiennictwa w językach narodowych. Kronikarze dziejów Polski. Budownictwo gotyckie kościelne i świeckie. Przykłady sztuki gotyckiej.

Epoka nowożytna

1. Europa u progu epoki nowożytnej.
Dynastie Habsburgów, Walezjuszy i Jagiellonów; ich posiadłości i polityka dynastyczna. Europa wobec ekspansji tureckiej. Gospodarka i wojna w XV-wiecznej Europie.
2. Humanizm i Odrodzenie.
Italia XIV i XV w. - mozaika polityczna, mecenat książąt i miast. Humanistyczna wizja świata i człowieka. Wielcy mistrzowie Odrodzenia i ich dzieła. Wynalazek druku i jego rola w upowszechnianiu kultury.
3. Cywilizacje Ameryki i Azji przed Kolumbem.
Państwa Inków, Azteków i Majów. Państwo chińskie i japońskie. Rośliny i bogactwa naturalne oraz sposoby gospodarowania w obu Amerykach, Azji i Afryce. Osiągnięcia cywilizacji pozaeuropejskich - pismo, sztuka, religie.
4. Wielkie podróże i odkrycia geograficzne Europejczyków.
Postęp w żeglarskim i astronomii w XV w. Wielcy odkrywcy i ich podróże (Kolumb, Vasco da Gama, Magellan). Kolonie Europejczyków w XVI w. i rola Atlantyku w wymianie międzykontynentalnej. Działalność misyjna poza Europą.
5. Reformacja i odnowa katolicka w Europie.
Luteranizm, kalwinizm, anglikanizm. Powstanie kościołów państwowych i ich znaczenie dla wzmocnienia władzy świeckiej. Wojny religijne, nietolerancja i podział wyznaniowy Europy. Sobór trydencki i reforma katolicka. Kontreformacja.
6. Rzeczpospolita ostatnich Jagiellonów na arenie europejskiej.
Sąsiedzi Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI w. Układy wiedeńskie Jagiellonów i Habsburgów. Wzrost zagrożenia tureckiego i upadek państwa węgierskiego. Hołd pruski: polityka bałtycka Jagiellonów.
7. Wieś i miasto w przemianach gospodarczych XVI wieku.
Bałtyk polskim oknem na świat. Rola Gdańska jako pośrednika między Polską a Zachodem. Folwark pańszczyźniany i jego produkty. Dwór, wieś i miasto w szesnastowiecznej Polsce.
8. Wielkie dokonania polskiego Odrodzenia - ustrój.
Powstanie i zadania sejmików ziemskich, ukształtowanie się i funkcjonowanie sejmu walnego. Konstytucja Nihil Novi - szlachta współgospodarzem państwa. Wolna elekcja i artykuły henrykowskie podstawą demokracji szlacheckiej.
9. Wielkie dokonania polskiego Odrodzenia - kultura.
Mecenas ostatnich Jagiellonów. Humanizm i Renesans w Krakowie (Wawel, Akademia Krakowska, drukarnie, Sukiennice). Mecenas magnatów, miast i szlachty - pałace, zamki, inwestycje miejskie (na przykładzie najbliższej miejscowości z renesansowymi zabytkami). Twórcy epoki Odrodzenia i ich dzieła.
10. Wielkie dokonania polskiego Odrodzenia - tolerancja.
Reformacja w Polsce. Konfederacja warszawska; gwarancje pokoju religijnego i ich społeczne i terytorialne ograniczenia. Reforma katolicka w Polsce i jej wybitne postaci. Szkolnictwo różnych wyznań.
11. Rzeczpospolita Obojga Narodów.
Unia lubelska. Obszar, zróżnicowanie narodowe i religijne ludności polsko - litewskiej Rzeczypospolitej. Skutki unii na przełomie XVI i XVII wieku - pozycja magnatów, problem kozacki.
12. Gospodarka, nauka i kultura w Europie XVII w.
Handel morski i rozkwit państw atlantyckich. Banki, giełdy i pieniądź w wymianie

światowej. Nowe centra gospodarcze i kulturalne (Londyn, Amsterdam). Nowe metody, narzędzia i instytucje naukowe. Rzym barokowy ośrodkiem odnowionego katolicyzmu.

13. Francja Ludwika XIV - absolutyzm.
„Król Słońce” i jego dwór w Wersalu. Władca absolutny i jego państwo; rozbudowa administracji i armii, opieka nad gospodarką, mecenas kulturalny. Oddziaływanie wzorców francuskich na Europę (rozwiązania ustrojowe, obyczaj i język, literatura, architektura).
14. Angielska monarchia parlamentarna.
Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii - monarchia, parlament, partie polityczne. Gospodarcza, polityczna i kulturalna rola Anglii na przełomie XVII i XVIII w. Organizacja imperium kolonialnego.
15. Rzeczpospolita pod rządami Wazów - polityka.
Dynastia Wazów na tronie polskim; interesy dynastyczne i konflikty ze Szwecją. Rola magnatów w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Sąsiedzi Rzeczypospolitej w I połowie XVII w. Wojny I połowy XVII w. Powstania kozackie.
16. Rzeczpospolita pod rządami Wazów - kultura.
Warszawa siedzibą władz i miejscem obrad sejmu polsko - litewskiej Rzeczypospolitej. Budownictwo czasów Wazów - przebudowa Zamku Królewskiego, kolumna Zygmunta, pałace magnatów. Wpływy Zachodu i Wschodu w kulturze polskiej. Styl i budowle barokowe (na przykładach z najbliższej okolicy). Obyczaje sarmackie.
17. Rzeczpospolita w czasie „potopu”.
Najazd szwedzki w połowie XVII w. - poddanie wojsk polskich pod Ujściem, oblężenie Jasnej Góry, narodowy charakter wojny obronnej. Polityczne, gospodarcze i kulturalne skutki „potopu”. Rzeczpospolita w dobie panowania Jana III Sobieskiego. Odsiecz wiedeńska i jej konsekwencje dla Habsburgów i dla Polski.
18. Sąsiedzi Polski na przełomie XVII i XVIII w.
Wzrost potęgi Rosji za Piotra I (absolutyzm carski, rozwój terytorialny, zwrot ku Zachodowi). Powstanie królestwa Prus; militarystyczny charakter państwa. Panowanie Fryderyka II. Państwa Habsburgów - absolutyzm i reformy wewnętrzne.
19. Rzeczpospolita w czasach saskich.
Wetynowie na tronie polskim. Utrata znaczenia politycznego przez Rzeczpospolitą w dobie wojny północnej. Straty ludnościowe i gospodarcze. Anarchizacja życia publicznego. Narastanie wpływów sąsiednich państw w Rzeczypospolitej.
20. Europa epoki Oświecenia.
Rozwój demograficzny i gospodarczy. Idee Oświecenia i ich główni propagatorzy. Encyklopedia i encyklopedyści. Wynalazki oświeceniowe. (balon, piorunochron, szczepionka przeciwko ospie, maszyna parowa).
21. Powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.
Narodowy, społeczny i wyznaniowy charakter emigracji europejskiej do Nowego Świata (mentalność purytańska). Kolonie angielskie w Ameryce Północnej. Bunt kolonistów przeciwko metropolii. Wojna wyzwoleńcza. Udział ochotników z Europy w wojnie. Konstytucja USA. Wolny rynek w Stanach Zjednoczonych.
22. Rewolucja francuska.
Kryzys absolutyzmu francuskiego i zwołanie Stanów Generalnych. Zgromadzenie Narodowe i zburzenie Bastylii. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela. Od monarchii konstytucyjnej do republiki. Zmiany społeczne i duchowe we Francji i ich oddziaływanie na Europę. Monarchie europejskie wobec rewolucji.
23. Pierwsze lata panowania Stanisława Augusta - Rzeczpospolita na rozdrożu.
Elekcja Stanisława Augusta Poniatowskiego przy czynnym poparciu Rosji. Program

reform obozu królewskiego i próby ich wprowadzenia . Szlachta polska przeciwko reformom i w obronie suwerenności - konfederacja barska. Pierwszy rozbiór Polski.

24. Epoka stanisławowska w kulturze.

Komisja Edukacji Narodowej i zmiany w szkolnictwie. Przełom oświeceniowy w Polsce. Mecenat kulturalny i naukowy króla ; początki klasycyzmu. Oświecenie przeciwko sarmatyzmowi w życiu codziennym, literaturze, publicystyce i teatrze

25. Sejm Wielki.

Okoliczności zwołania Sejmu . Walka przeciwników i zwolenników reform. Uchwalenie Konstytucji 3 maja. Nowy ustrój Rzeczypospolitej.

26. Upadek konstytucji i drugi rozbiór Polski.

Rosja wobec Konstytucji 3 maja. Konfederacja targowicka. Wojna polsko - rosyjska w obronie konstytucji i jej bohaterowie. Drugi rozbiór Polski.

27. Insurekcja kościuszkowska i trzeci rozbiór Polski.

Wybuch powstania. Kościuszko Naczelnikiem. Insurekcja w Warszawie i w Wilnie. Bitwa pod Raclawicami. Uniwersał połaniecki i udział chłopów w powstaniu. Upadek powstania i likwidacja Rzeczypospolitej.

Wiek XIX

1. Europa w czasach napoleońskich.

Zasięg podbojów napoleońskich. Zmiany społeczne, gospodarcze i kulturalne w Europie napoleońskiej. Wojna z Rosją i upadek Napoleona.

2. Polacy w czasach napoleońskich.

Powstanie Legionów. Idea legionowa i Mazurek Dąbrowskiego. Księstwo Warszawskie .

3. Kongres wiedeński i nowy ład międzynarodowy .

Główne postanowienia kongresu wiedeńskiego, ich wpływ na ustrój państw europejskich i stosunki międzynarodowe. Największe potęgi polityczne świata w I połowie XIX w.

4. Rozwój gospodarczy Europy w I połowie XIX w.

Upowszechnienie nowych technik produkcji, transportu i komunikacji. Powstanie ośrodków przemysłowych i urbanizacja. Społeczeństwo przemysłowe. Rozwój oświaty i upowszechnianie uczestnictwa w kulturze.

5. Rozwój ruchów demokratycznych i narodowyzwoleniczych w I połowie XIX w.

Ruchy rewolucyjne i narodowyzwolenicze w Europie, ich programy i metody walki. Powstanie greckie. Rewolucja lipcowa we Francji. Powstanie w Belgii. Niepodległe państwa Ameryki Środkowej i Południowej.

6. Ziemie polskie w I połowie XIX w.

Kongres wiedeński w sprawach polskich . Warunki życia narodowego Polaków w Królestwie Polskim, Rzeczypospolitej Krakowskiej i poszczególnych zaborach.

7. Powstanie listopadowe.

Sprzysiężenie Wysockiego. Noc listopadowa. Detronizacja cara. Bitwa pod Olszynką Grochowską. Ostrołęka. Upadek Warszawy i załamanie powstania. Represje popowstaniowe.

8. Wielka Emigracja .

Skupiska, warunki życia i aktywności emigrantów. Trwały dorobek polityczny i kulturowy. Łączność z krajem. Znaczenie w dziejach narodu polskiego.

9. Wiosna Ludów i jej rola w kształtowaniu nowoczesnej demokracji parlamentarnej w Europie .

Sukcesy i porażki ruchów rewolucyjnych w Europie w 1848 r. Konstytucje i parlamen-

ty w krajach europejskich w II połowie XIX w. Powstanie nowoczesnych partii politycznych, ich programy, zaplecze społeczne, metody działania.

10. Powstanie styczniowe.
Manifestacje patriotyczne i organizacje konspiracyjne w Królestwie Polskim. Wybuch powstania i manifest Rządu Narodowego. Główne bitwy i bohaterowie powstania. Zasięg społeczny. Klęska i represje popowstaniowe.
11. Przemiany mapy politycznej świata w II połowie XIX i w początkach XX w.
Zjednoczenie Włoch i Niemiec. Wojna secesyjna. Japonia i Chiny. Nowa faza konfliktów kolonialnych. Nacjonalizm i imperializm.
12. Warunki bytu narodowego Polaków po Wiośnie Ludów i upadku powstania styczniowego.
Polityka zaborców. Formy walki narodowej i samoorganizacji społeczeństwa polskiego w II połowie XIX i w początkach XX w. Powstanie nowoczesnych ruchów politycznych. Rozwój świadomości narodowej wśród robotników i chłopów.
13. Nauka i technika oraz rozwój gospodarczy w II połowie XIX i w początkach XX w.
Nowe sposoby wykorzystywania energii elektrycznej. Ropa naftowa i silnik spalinowy. Wpływ przemian cywilizacyjnych na rozwój kultury i oświaty oraz przemiany życia codziennego.
14. Przemiany społeczne i uprzemysłowienie na ziemiach polskich w II połowie XIX i początkach XX w.
Uwłaszczenie chłopów. Ośrodki przemysłowe i urbanizacja. Przemiany kulturowe i obyczajowe. Emigracja zarobkowa.
15. Przemiany życia codziennego w XIX - wiecznej Europie.
Konsekwencje rozwoju cywilizacyjnego dla poziomu materialnego życia codziennego i rozwoju oświaty. Zmiana organizacji czasu i życia rodzinnego. Konsekwencje wprowadzania nowych środków komunikacji i przepływu informacji. Demokratyzacja obywatelstwa.

Wiek XX

1. Świat w przededniu I wojny światowej.
Powstanie bloków militarno - politycznych i ich dążenia. Polacy w obliczu narastającego konfliktu.
2. Główne etapy wojny. Charakter działań wojennych .
Niemiecka koncepcja wojny błyskawicznej i jej załamanie. Wojna pozycyjna. Największe bitwy I wojny światowej. Użycie broni chemicznej. Przystąpienie do wojny Stanów Zjednoczonych. Wojna w powietrzu i na morzu. Klęska państw centralnych.
3. Geneza i główne fazy rewolucji w Rosji. Wojna domowa.
Zwolennicy i wrogowie monarchii w Rosji. Wpływ wojny na wzrost nastrojów antycarskich. Rewolucja lutowa i obalenie monarchii. Przewrót bolszewicki. Wojna domowa i zwycięstwo bolszewików.
4. Polacy i ziemie polskie w dobie wojny światowej.
Rozwój sprawy polskiej w okresie wojny. Polskie zabiegi dyplomatyczne i czyn zbrojny na rzecz odzyskania niepodległości. Odrodzenie państwa polskiego.
5. Ład międzynarodowy po I wojnie światowej.
Główne decyzje konferencji pokojowej w Paryżu. Traktaty wersalski i waszyngtoński fundamentem powojennego ładu międzynarodowego. Liga Narodów.
6. Druga Rzeczpospolita - dyplomatyczna i zbrojna walka o kształt terytorialny Polski Odrodzonej.
Polityka zagraniczna w okresie formowania ładu wersalskiego. Stosunki z sąsiadami.

Powstanie Wielkopolskie. Walki i próby porozumienia polsko - ukraińskiego. Wojna polsko - bolszewicka. Plebiscyty na Warmii i Mazurach. Walka o Śląsk.

7. Europa i świat w pierwszych latach po wojnie.
Nowe państwa. Demokratyzacja życia politycznego. Prawa wyborcze kobiet. Przemiany w obyczajowości i kulturze. Kryzys wiary w skuteczność parlamentaryzmu, przewroty i zamachy stanu w krajach Europy Środkowej i Wschodniej.
8. Druga Rzeczpospolita - Formowanie ustroju i aparatu państwowego.
Józef Piłsudski tymczasowym naczelnikiem państwa. Sejm Ustawodawczy. Konstytucja marcowa i jej główne postanowienia. Najważniejsze instytucje państwowe (prezydent, parlament, rząd, armia)
9. Druga Rzeczpospolita - społeczeństwo i kultura. Główne grupy społeczne i narodowe i ich charakterystyka. Najważniejsze ośrodki życia artystycznego i umysłowego. Osiągnięcia polskiej nauki i kultury. Rozwój oświaty.
10. Druga Rzeczpospolita - gospodarka i cywilizacja.
Poziom cywilizacyjny i gospodarczy kraj u zarania niepodległości. Straty wojenne. Zabiegi na rzecz integracji systemu gospodarczego. Reforma walutowa. Programy inwestycyjne lat trzydziestych.
11. Druga Rzeczpospolita - życie polityczne w warunkach demokracji parlamentarnej.
Rola parlamentu w życiu publicznym Polski w latach 1918 - 1926. Główne ugrupowania i obozy polityczne. Ich zaplecze społeczne, programy, wpływ na politykę państwa. Metody walki politycznej.
12. Druga Rzeczpospolita - przewrót majowy i życie polityczne w warunkach ograniczania demokracji.
Geneza i przebieg przewrotu. Rola Józefa Piłsudskiego w Polsce pomajowej. Obóz sanacyjny i jego ewolucja. Konstytucja kwietniowa i jej główne postanowienia. Rozwój opozycji antysanacyjnej.
13. Faszyzm.
Faszyzm niemiecki. Geneza i charakter ruchu. Ideologia. Metody walki o władzę. Organizacja i polityka wewnętrzna państwa faszystowskiego. Rola partii i wodza. Faszyzm włoski. Totalitaryzm.
14. Rosja Radziecka i ZSRR.
Od komunizmu wojennego przez okres Nowej Polityki Ekonomicznej (NEP) do rozwiniętego stalinizmu. System stalinowski - ideologia, organizacja państwa. Rola partii i wodza. Polityka społeczna i ekonomiczna. Totalitaryzm .
15. Polityka zagraniczna państw wrogich wobec ładu wersalsko - waszyngtońskiego.
Uwalnianie się od ograniczeń wynikających z traktatu wersalskiego i pokojowa ekspansja Niemiec. Agresja Włoch w Afryce. Ekspansja japońska na kontynencie azjatyckim. Demokracje zachodnie wobec narastającego zagrożenia ładu wersalskiego. Konferencja monachijska 1938. Traktat Ribbentrop - Mołotow.
16. Druga wojna światowa - główne etapy działań zbrojnych i politycznych .
Cele wojenne i główne kierunki agresji Niemiec, Włoch i Japonii. Wojna totalna. Planowa eksterminacja Żydów i Cyganów. Formowanie się Wielkiej Koalicji. Główne etapy działań wojennych .Kłęska militarna Osi. Ataki atomowe na Japonię.
17. Polacy i ziemie polskie pod okupacją.
Wojna obronna 1939. Podziały terytorium państwa polskiego. Cele okupantów na ziemiach polskich i metody ich realizacji. Społeczeństwo polskie w warunkach okupacji.
18. Walka Polaków o niepodległość - emigracja.
Władze państwowe na obczyźnie. Siły zbrojne poza granicami kraju i ich udział w walce przeciwko faszyzmowi.

19. Walka Polaków o niepodległość - kraj.
Polskie państwo podziemne - pion wojskowy i cywilny. Formy walki z okupantem.
Nauka i kultura polska w warunkach okupacji.
20. Walka Polaków o niepodległość - powstanie warszawskie.
Polityczne i militarne uwarunkowania decyzji o podjęciu walki w Warszawie. Godzina „W”. Charakter działań zbrojnych. Ludność cywilna w Powstaniu Warszawskim. Bilans militarny i polityczny.
21. Polityczna walka o kształt powojennego świata.
Karta Atlantycka. Rola USA i ZSRR w kształtowaniu powojennej mapy świata. Stosunek wielkich mocarstw do sprawy polskiej Ustalenia jałtańskie. Postanowienia konferencji poczdamskiej. Powstanie ONZ. Świat i Polska po II wojnie światowej.
22. Świat w pierwszych latach po zakończeniu wojny.
Okupacja Niemiec i Japonii. Proces norymberski. Narastanie konfliktów między ZSRR a demokracjami zachodnimi. Zimna wojna. Stalinizacja Europy Środkowo - Wschodniej. Powstanie RFN i NRD. Wojna koreańska.
23. Polska w latach 1944 - 1948 .
Wpływ ZSRR na kształtowanie sytuacji politycznej na terenach wyzwolanych. Przejęcie władzy przez obóz komunistyczny. Proces szesnastu. Polska w nowych granicach. Migracje.
Rewolucja społeczna. Walka polityczna w latach 1944 - 1948. Odbudowa kraju i zagospodarowanie ziem zachodnich i północnych.
24. Polska w latach 1948 - 1956.
Komunistyczna próba budowy nowego społeczeństwa. Stalinizacja państwa i życia publicznego. Forsowna industrializacja. Kolektywizacja rolnictwa. Polityka władz w stosunku do Kościoła katolickiego. Realizm socjalistyczny w literaturze i sztuce.
25. Rok 1956 w obozie socjalistycznym i w Polsce.
Kryzys wewnętrzny i przebudowa ZSRR po śmierci Stalina. XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego i narastanie napięcia w Europie Środkowo - Wschodniej. Poznański czerwiec. Powstanie węgierskie i polski Październik. Trwałe zmiany październikowe w Polsce.
26. Rozwój technologiczny i gospodarczy świata po II wojnie światowej.
Wykorzystanie energii atomowej. Podbój kosmosu. Komputeryzacja. Zanieczyszczenie środowiska naturalnego.
27. Instytucje międzynarodowe w powojennym świecie.
Geneza, organizacja i zadania ONZ. Rola ONZ w powojennym świecie. Integracja europejska - od Wspólnoty Węgla i Stali do traktatu z Maastricht. Polska w pracach ONZ i wobec integracji europejskiej.
28. Rywalizacja i współpraca supermocarstw w latach 1956 - 1989.
Kryzys berliński i kryzys kubański. Wyścig zbrojeń i rywalizacja w kosmosie. Rozmowy o ograniczeniu zbrojeń i rozbrojeniu. Odprężenie. Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.
29. Rozpad systemu kolonialnego po II wojnie światowej.
Niepodległość Indii. Wojny w Indochinach. Dekolonizacja Afryki. Warunki startu i problemy państw postkolonialnych.
30. Konflikt bliskowschodni w powojennym świecie.
Powstanie Izraela i reakcje świata arabskiego . Wojny izraelsko - arabskie w latach 1948 - 1973. Proces pokojowy.
31. Polska w latach 1956 - 1968.
Stabilizacja systemu po przemianach październikowych. Bilans osiągnięć powojennej industrializacji, rewolucji oświatowej i cywilizacyjnej. Załamanie trendu rozwojowego gospodarki centralnie planowanej i kryzys ekonomiczny przełomu lat sześćdziesią-

tych i siedemdziesiątych. Narastanie kryzysu społecznego i politycznego. Miejsce Kościoła katolickiego w życiu publicznym.

32. Rok 1968 na świecie.

Bunt młodzieży wobec społeczeństwa konsumpcyjnego państw wysoko rozwiniętych. Ruch hipisowski. Rok 1968 w USA i Europie Zachodniej. Rozwój ruchów lewackich i terrorystycznych. Czechosłowacka próba budowy "socjalizmu z ludzką twarzą" i interwencja wojsk Układu Warszawskiego.

33. Kryzys lat 1968 - 1970 w Polsce.

Geneza i przebieg wydarzeń marcowych. Antysemityzm jako narzędzie walki politycznej. Okoliczności wybuchu protestów społecznych i demonstracji w grudniu 1970 r. Masakra na Wybrzeżu. Strajki okupacyjne i porozumienie władz ze strajkującymi z lutego 1971 r.

34. Polska w latach 1971 - 1980.

Liberalizacja systemu politycznego. Otwarcie na Zachód. Próba industrializacji "na kredyt". Załamanie koniunktury i protesty społeczne 1976 r. Powstanie i formy aktywności ugrupowań opozycyjnych. Drugi obieg kultury. Wybór kardynała Karola Wojtyły na papieża. Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski i jej znaczenie.

35. Polska 1980 - 1981.

Fala strajkowa w lecie 1980 r. Porozumienia sierpniowe. Rozwój aktywności i samoorganizacja społeczeństwa polskiego. Konflikty między władzami partyjno - państwowymi a NSZZ „Solidarność”. Wprowadzenie stanu wojennego.

36. Polska 1981 - 1988.

Polityka władz stanu wojennego. Delegalizacja NSZZ „Solidarność”. Formy oporu społecznego Próby odgórnej reformy systemu politycznego i gospodarczego przy zachowaniu dominacji politycznej PZPR.

37. Kryzys i likwidacja ZSRR.

Kryzys ZSRR w latach osiemdziesiątych. Załamanie gospodarcze, porażka w wyścigu zbrojeń. Nieudana próba reformy. Rozpad bloku radzieckiego. Jesień Ludów. Załamanie systemu jałtańskiego. Likwidacja ZSRR.

38. Przełom 1989 r. w Polsce.

Porozumienia okrągłego stołu. Wybory 4 czerwca 1989 roku. Rząd Tadeusza Mazowieckiego i reforma gospodarcza. Wybory prezydenckie w 1990 roku.

39. Zagrożenia i szanse świata i Polski po upadku systemu jałtańskiego.

TREŚCI FAKULTATYWNE

Starożytność

- A. Egipt - darem Nilu. Warunki naturalne w Egipcie przed wiekami. System irygacji w Egipcie. Rodzaje upraw. Narzędzia rolnicze.
- B. Starożytny Egipt: wierzenia religijne, kult bogów. Bogowie egipscy. Politeizm (bez wprowadzania terminu). Świątynie: kult i kapłani. Wyobrażenia na temat świata pozagrobowego i kult zmarłych (balsamowanie zwłok, grobowce, ofiary). Piramidy i sfinks.
- C. Wycieczka do muzeum na wystawę sztuki egipskiej. Mumie. Rzeźby i płaskorzeźby: technika wykonania, materiały, podstawowe elementy kanonu egipskiej sztuki. Malowidła, drobne brązy, kamienne wazy.
- D. Starożytna Palestyna. Kraj. Podbój Palestyny przez plemiona żydowskie. Powstanie państwa: Dawid, Salomon. Jerozolima: stolica i jedyne miejsce kultu. Religia żydowska: monoteizm (bez wprowadzania terminu), przymierze z Jahwe, prorocy. Biblia.

- E. Grecja - Sparta. Wychowanie spartańskie. Struktura społeczna państwa spartańskiego. Różnice między Spartą a Atenami.
- F. Sztuka wojenna Greków. Wojownicy piesi: falanga. Okręty wojenne i sposób walki na morzu.
- G. Wycieczka do muzeum na wystawę sztuki greckiej. Greckie rzeźby: ich styl i tematyka. Ceramika malowana. Drobną plastyką i przedmioty życia codziennego.
- H. Cezar. Podbój Galii przez Cezara. Wojny domowe. Kleopatra i Cezar. Dyktatura Cezara. Spisek i śmierć Cezara. Wojny po jego śmierci. Zwycięstwo Oktawiana.
- I. Wieczne miasto. Miasto biedoty i miasto ludzi bogatych. Rozdawnictwo bezpłatnej żywności dla obywateli rzymskich. Cesarskie fora. Termy. Amfiteatry i cyrk: spektakle odbywające się w nich.
- J. Starożytny Rzym: osiągnięcia kultury. Prawo rzymskie. Budownictwo ceglane. Wodociągi. Drogi. Poczta.
- K. Bizancjum. Konstantynopol: rola w wymianie handlowej i w kulturze. Patriarcha Konstantynopola głową Kościoła prawosławnego. Sztuka bizantyńska: mozaiki, ikony.

Średniowiecze

- A. Wizyta w muzeum archeologicznym. Pamiątki najdawniejszej historii Polski i najbliższej okolicy. Życie codzienne upamiętnione w przedmiotach i narzędziach. Obraz artystyczny życia.
- B. Podboje Cesarstwa na Wschodzie. Zajęcie ziem Słowian Połabskich. Utrata Pomorza Zachodniego przez Polskę. Powstanie Marchii Brandenburskiej.
- C. Podbój Prus przez Krzyżaków. Położenie ziem pruskich. Walki książąt polskich z Prusami. Sprowadzenie Krzyżaków do Polski. Utworzenie państwa zakonnego i jego ekspansja.
- D. Najazd tatarski na Polskę. Organizacja imperium Mongołów. Podbój Rusi. Najazdy na Polskę. Bitwa pod Legnicą
- E. Zwiedzanie miasta średniowiecznego. Rozplanowanie i zabudowa. System obronny. Budownictwo świeckie i sakralne. Wyposażenie i funkcja budowli.
- F. Sztuka średniowieczna w muzeum. Zabytki sztuki kościelnej, dworskiej i miejskiej. Przedmioty codziennego użytku.

Epoka nowożytna

- A. Wojna w nowożytnej Europie - upowszechnienie broni palnej, zmiany w systemach obronnych i organizacji wojska (na wybranym przykładzie). Polska sztuka wojenna XVI w. - artyleria, organizacja floty, fortyfikacje, wielcy wodzowie i bitwy.
- B. Wizyta w muzeum Wojska Polskiego. Broń i sztuka wojenna doby nowożytnej.
- C. Życie codzienne miasta renesansowego (na wybranym przykładzie np. Florencja, Paryż, Kraków). Zamość - miasto renesansowe. Założyciel miasta Jan Zamoyski. Plan miasta. Akademia Zamojska i jej uczniowie.
- D. Życie codzienne we wspólnotach protestanckich.
- E. Reforma katolicka - nowe zakony, nowe typy szkół, nowe formy pobożności, obowiązki kleru.
- F. Funkcjonowanie szlacheckiego folwarku pańszczyźnianego - rodzaje upraw, powinności chłopów, obowiązki ziemianina, zyski z koniunktury zbożowej.
- G. Życie codzienne na wsi i w mieście w epoce Odrodzenia - żywot mieszczański, ziemiański i chłopski, dzień świąteczny i powszedni. Obyczaje.

- H. Życie codzienne i obyczaj sarmacki na ziemiach polskich. System wartości szlachty polskiej . Przenikanie wzorców szlacheckich do miast i chłopstwa.
- I. Jan III Sobieski, władca sarmacki. Król i jego rodzina. Siedziba w Wilanowie. Życie na dworze królewskim. Obyczaje sarmackie.
- J. Wizyta w rezydencji królewskiej lub magnackiej (Wawel, Wilanów, Łańcut, Krasiczyn, Baranów etc.). Wystrój rezydencji. Warunki i organizacja życia.
- K. Dzień powszedni rewolucji francuskiej na wsi i w mieście - zniesienie ciężarów feudalnych na wsi i walka władz rewolucyjnych z Kościołem i religią. Nowa religia. Terror rewolucyjny. Wystąpienia chłopskie w obronie tradycyjnych wartości i struktur. Zmiany w mieście - drożyzna, nowe miary i wagi, nuworysze, niszczenie świątyń i wszystkiego, co wiązało się ze starym porządkiem. Nowy kalendarz.
- L. Warszawa w dobie Oświecenia. Nowe budowle. Prasa, teatr. Bale i spotkania literackie.
- M. Tadeusz Kościuszko. Zarys biografii, dorobek i znaczenie dziejowe.
- N. Powstanie Kościuszkowskie w mojej miejscowości (okolice).
- O. Moja miejscowość w czasach rozbiorów i Księstwa Warszawskiego.

Wiek XIX

- A. Anglia w XIX w. Angielskie imperium kolonialne. Panowanie na morzach. Główne kolonie i charakter ich więzi z metropolią.
- B. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej w XIX wieku. Wojna secesyjna. Podbój Dzikiego Zachodu i zagłada Indian.
- C. Rosja w XIX w. Ustrój polityczny. Rola Rosji w świecie.
- D. Niemcy w XIX w. Zjednoczenie Niemiec i ich walka o dominację w Europie oraz budowę imperium kolonialnego
- E. Japonia - wyjście z izolacji i przemiany II połowy XIX i początków XX w.
- F. Najważniejsze wynalazki i udoskonalenia techniczne końca XVIII i I połowy XIX w. i ich zastosowanie.
- G. Społeczne konsekwencje uprzemysłowienia. Likwidacja barier stanowych. Nowe klasy i warstwy społeczne. Demokratyzacja stosunków społecznych. Rozwój oświaty. Urbanizacja.
- H. Królestwo Polskie -ustrój, życie polityczne, nauka i kultura, gospodarka.
- I. Wielkie Księstwo Poznańskie - warunki życia Polaków i polityka Prus.
- J. Rzeczpospolita Krakowska i jej znaczenie dla zachowania tożsamości narodowej.
- K. Kultura polska w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. Wobec nowych zadań.
- L. Spór o szanse powodzenia powstania listopadowego.
- M. Pamiętki powstańcze w miejscowości (regionie).
- N. Powstanie 1846 r. i rabacja galicyjska - geneza i przebieg. Znaczenie. Wiosna Ludów na ziemiach polskich.
- O. Początki industrializacji na ziemiach polskich. Zagłębie Staropolskie. Polityka gospodarcza ks. Ksawerego Druckiego-Lubeckiego.
- P. Bohaterowie i przywódcy powstania styczniowego. Powstanie styczniowe w miejscowości (regionie).
- Q. Pozytywizm i praca organiczna odpowiedzią na załamanie romantycznej koncepcji walki o niepodległość. Różne formy pracy organicznej w poszczególnych zaborach.

- R. Autonomia galicyjska - zakres swobód narodowych i obywatelskich oraz sposoby ich wykorzystywania. Znaczenie autonomii dla walki o zachowanie tożsamości narodowej.
- S. Nowoczesne ruchy polityczne na ziemiach polskich. Programy i formy działania.
- T. Przemiany modelu życia i obyczajowości na ziemiach polskich. Podnoszenie poziomu wyżywienia, higieny, opieki zdrowotnej. Rozwój oświaty. Prasa. Możliwości awansu społecznego.
- U. Emigracja zarobkowa z ziem polskich. Wychodźstwo sezonowe i stałe. Kraje imigracyjne. Kontakt emigrantów z krajem rodzinnym.

Wiek XX

- A. I wojna światowa. Nowe sposoby prowadzenia wojny i techniki wojenne.
- B. Polski czyn zbrojny w dobie I wojny światowej. Legiony. Armia gen. Hallera, POW.
- C. Główne polskie obozy polityczne i ich działalność w okresie I wojny światowej. Komitet Narodowy Polski.
- D. Jedenasty listopada w naszej miejscowości, w pamiętkach i tradycji rodzinnej.
- E. Organizacja, zasady działania, osiągnięcia i niepowodzenia Ligi Narodów.
- F. Geneza, przebieg i znaczenie powstania wielkopolskiego.
- G. Walka o Śląsk, Warmię i Mazury - plebiscyty, powstania śląskie.
- H. Wojna polsko - bolszewicka. Uwarunkowania polityczne, przebieg, konsekwencje.
- I. Polska a jej sąsiedzi w okresie tworzenia się ładu wersalskiego (stosunki z Białorusinami, Czechami, Litwinami, Ukraińcami).
- J. Konstytucja marcowa- analiza fragmentów dokumentu .
- K. Społeczeństwo Polski w okresie międzywojennym: zajęcia, poziom oświaty, stan zamożności, pozycja w hierarchii społecznej i dążenia przedstawicieli głównych grup społecznych. Mniejszości narodowe - liczebność, kultura, cele narodowe, stosunek do państwa polskiego.
- L. Główne ośrodki życia artystycznego i umysłowego Polski. w okresie międzywojennym. Wybitne postacie świata nauki i kultury.
- M. Życie codzienne różnych grup społecznych i narodowych w Polsce w okresie międzywojennym.
- N. Druga Rzeczpospolita. Położenie Polski na arenie międzynarodowej i polska polityka zagraniczna wobec narastania zagrożenia ładu wersalskiego. Polityka równowagi w latach 1932 - 1938. Wobec bezpośredniego zagrożenia niepodległości.
- O. Analiza wybranych aspektów historii militarnej II wojny światowej (kampanie, bitwy, teatry działań).
- P. Wojna totalna - stosunek do ludności cywilnej i jeńców, wojna podwodna, naloty dywanowe, broń atomowa. Zbrodnie wojenne.
- Q. Analiza szlaków bojowych lub bitew wybranych polskich jednostek bojowych lub rodzajów wojsk.
- R. Wojna obronna 1939 r. Ślady Września w miejscowości (regionie). Wrzesień w tradycji rodzinnej.
- S. Polityka okupantów i położenie ludności polskiej - terytoria wcielone do Rzeszy, Generalne Gubernatorstwo, okupacja radziecka. Okupacja w przekazach i zbiorach rodzinnych.
- T. SZP - ZWZ - AK struktura, formy walki. Analiza wybranych akcji zbrojnych.

- U. Cywilne struktury państwa podziemnego. Organizacja, działalność, rola dla zachowania tożsamości narodowej.
- V. Ugrupowania polityczne Polski podziemnej i ich organizacje zbrojne.
- W. Walka o oświatę i dobra kultury narodowej w okresie II wojny światowej.
- X. Ruch oporu w relacjach i zbiorach rodzinnych.

Świat i Polska po II wojnie światowej

- A. Polska lubelska. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego i jego sygnatariusze. PPR - formalna i faktyczna rola w strukturach Polski lubelskiej. Walka PPR o unicestwienie opozycji i pełnię władzy. Podporządkowanie partii komunistycznej administracji państwowej, wojska i aparatu bezpieczeństwa, administracji gospodarczej, oświaty, ruchu zawodowego i młodzieżowego. Likwidacja opozycji legalnej i zniszczenie podziemia zbrojnego.
- B. Opozycja w walce o zachowanie podstawowych swobód demokratycznych. Państwo podziemne wobec wejścia Polski w sferę dominacji radzieckiej. Rozwiązanie Armii Krajowej. Testament Polski Walczącej. Podziemie zbrojne i opozycja legalna : działalność i znaczenie .
- C. Lata powojenne w tradycji i zbiorach rodzinnych.
- D. Lata 1948 - 1956 w tradycji i zbiorach rodzinnych.
- E. Rola 1956 r. dla kultury i polskiego życia umysłowego.
- F. Rok 1956 w tradycji rodzinnej, w miejscowości, regionie.

PROPOZYCJE TEMATÓW POWTÓRZENIOWYCH

Starożytność

- I. Grecy i ich bogowie.
- II. Cesarstwo rzymskie, jego zasięg i spadkobiercy
- III. Praca, obowiązki obywatelskie, rozrywki Ateńczyków.
- IV. Praca, działania obywatelskie i rozrywki Rzymian.

Średniowiecze

- I. Mieszko i Chrobry budowniczymi państwa polskiego.
- II. Sąsiedzi Polski w Średniowieczu.
- III. Życie codzienne na zamku, w mieście i na wsi w dobie Kazimierza Wielkiego.

Czasy nowożytne

- I. Wielcy odkrywcy epoki nowożytnej i ich podróże
- II. Główne osiągnięcia epoki Odrodzenia (druk, broń palna, parlamentaryzm).
- III. Polacy, Litwini i Rusini we wspólnym państwie w czasach nowożytnych.
- IV. Życie codzienne szlachty, mieszczan i chłopów w polsko - litewskiej Rzeczypospolitej w dobie nowożytnej.

V. Myśl obywatelska epoki Oświecenia (we Francji, Ameryce, Polsce).

Wiek XIX

- I. Główne wynalazki techniczne i ich zastosowanie w gospodarce i w życiu codziennym.
- II. Przemiany życia codziennego w Europie i Ameryce w XIX w.
- III. Ojczyzną był język i mowa - rola kultury dla zachowania polskiej tożsamości narodowej pod zaborami.
- IV. Różne formy walki o prawa narodowe Polaków i niepodległość .

Wiek XX

- I. Osiągnięcia i niepowodzenia Drugiej Rzeczypospolitej.
- II. Geneza II wojny światowej.
- III. Ustroje społeczno - polityczne wybranych państw przed i po II wojnie światowej.
- IV. Przyczyny rozwoju i załamania systemów totalitarnych.
- V. Zmiany modelu życia codziennego w XX w.

V. PRZEWIDYWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

KURS PROPEDEUTYCZNY

A. Wiedza

Po ukończeniu klasy IV uczniowie powinni znać:

- treść epizodów z życia ludzi w przeszłości,
- najważniejsze zmiany w sposobach życia ludzi na przestrzeni dziejów i ich przyczyny,
- ciągi zdarzeń z dziejów rodziny, środowiska lokalnego, regionu,
- symbole narodowe i ich znaczenie,
- odmienne wersje zdarzeń (rodziny, lokalnych, ogólnopolskich) na podstawie różnych relacji,
- różne sposoby przedstawiania przeszłości (pieśni, rekonstrukcje przedmiotów, relacje, filmy itp.).

B. Umiejętności

Po ukończeniu klasy IV uczniowie powinni umieć:

- wskazywać na mapie miejsca wydarzeń, przenosić informacje z atlasu na mapę ścienną i odwrotnie,
- określać położenie geograficzne lokalizowanych na mapie wydarzeń względem punktu odniesienia (np. moja miejscowość).
- posługiwać się prostymi terminami dotyczącymi upływu czasu (dawno, bardzo dawno, najstarszy) oraz pojęciami: wiek, tysiąclecie,
- umieszczać poznane wydarzenia w przedziałach wiekowych,
- sporządzić krótką notatkę na podstawie relacji świadków wydarzeń, podręcznika, obrazu, obserwacji, zabytku,
- obserwować i opisywać ilustracje i zabytki, wykazywać różnice między starym a nowym przedmiotem użytkowym,
- odtwarzać epizody z przeszłości w opowiadaniu, prostym dialogu lub grze dydaktycznej,
- rozumieć pojęcia związane z upływem czasu (tysiąclecie, wiek),
- operować w sposób konkretno-obrazowy pojęciami: ojczyzna, państwo, stolica, przodek, zabytek, miasto, wieś, książę, król, giermek, rycerz, chłop, religia, gród, zamek.

KLASY V - VIII

Dzieje pierwotne

A. Wiedza

Uczniowie powinni znać:

- warunki życia człowieka pierwotnego (zależność od przyrody, rodzaje schronień, zajęcia),

- przykłady świadomej ingerencji człowieka w środowisko przyrodnicze (przejście od zbieractwa do uprawy roli i hodowli) i skutki postępu dla człowieka i środowiska.

B. Umiejętności

Uczniowie powinni umieć:

- czerpać informacje ze źródeł archeologicznych i wyjaśniać rolę archeologii w tworzeniu obrazu życia ludzi pierwotnych,
- lokalizować dzieje pierwotne na osi czasowej,
- posługiwać się zwrotami i terminami: pradzieje, człowiek pierwotny. archeologia.

Cywilizacje wschodnie

A. Wiedza

Uczniowie powinni znać:

- warunki naturalne, zajęcia codzienne, pracę i osiągnięcia kulturalne cywilizacji wschodnich,
- związki między warunkami naturalnymi, organizacją państwa i społeczeństwa,
- pojęcia geograficzne i czasowe w zakresie wyznaczonym programem (epoka przed naszą erą),
- trwałe osiągnięcia cywilizacji starożytnego Wschodu.

B. Umiejętności

Uczniowie powinni umieć:

- wskazać, że wydarzenia historyczne mają więcej niż jedną przyczynę i określać hierarchię ważności kilku przyczyn (np. wierzenia - sztuka, środowisko naturalne - rodzaje pisma),
- lokalizować najstarsze cywilizacje na mapie historycznej,
- gromadzić i selekcjonować informacje, sporządzać notatki,
- posługiwać się spisem treści w książce,
- posługiwać się pojęciami: monarchia despotyczna, faraon, wielobóstwo, piramida, mumia, hieroglify.

Starożytna Grecja

A. Wiedza

Uczniowie powinni znać:

- warunki naturalne, typ państwa, organy władzy, zasady funkcjonowania demokracji ateńskiej, wyobrażenia o bogach, formy kultu,
- różnicę pomiędzy faktami a fikcją i fantazją zawartymi w mitych,
- rolę spuścizny kulturalnej starożytnych Greków dla epok następnych (mity, teatr, sport, styl w architekturze, formy ustroju państwowego),
- pojęcia zawarte w programie: państwo- miasto, obywatel, olimpiada,, architektura, sztuka, tragedia, komedia, nauka, wybory, demokracja.

B. Umiejętności

Uczniowie powinni umieć:

- porównywać styl w architekturze, wierzenia, formy ustrojowe, modele ustroju politycznego (Ateń i Egipt),
- wskazywać przykłady trwałości dorobku kulturalnego Greków,
- przedstawiać proste epizody w formie dramatycznej,
- posługiwać się pojęciami dotyczącymi czasu i sytuować wydarzenia na osi czasu.
- systematyzować wydarzenia według następstwa w czasie,
- sytuować na mapie miejsca objęte programem oraz określać ich położenie względem punktu odniesienia (np. moja miejscowość, Polska).

Starożytny Rzym

A. Wiedza

Uczniowie powinni znać:

- warunki naturalne, typ państwa, organy władzy i zasady funkcjonowania republiki i cesarstwa,
- kierunki z zasięg podbojów rzymskich,
- cechy charakterystyczne społeczeństwa rzymskiego,
- systemy religijne Rzymu i ich przemiany,
- pojęcia dotyczące upływu czasu (przed naszą erą, w naszej erze),
- dziedzictwo kultury rzymskiej we współczesnym świecie.

B. Umiejętności

Uczniowie powinni umieć:

- porównywać systemy ustrojowe, polityczne, religijne starożytności,
- sytuować kierunki i zasięg rzymskich podbojów na mapie,
- opracować krótkie biogramy,
- posługiwać się pojęciami: rząd, republika, cesarstwo, podboje, imperium, prawo, niewolnictwo, chrześcijaństwo.

Średniowiecze

Prezentacja obrazów z historii średniowiecznej stwarza okazję do ukazania odmienności zasad funkcjonowania świata średniowiecznego (w stosunku do antyku i współczesności) oraz kształtowania nawyku rozpatrywania dziejów ojczystych w powiązaniu z tłem dziejów powszechnych .

A. Wiedza

Uczeń powinien znać:

- okoliczności powstania i oddziaływanie kręgów kulturowych: zachodnioeuropejskiego, bizantyjskiego i islamskiego,
- rolę chrześcijaństwa jako elementu organizującego życie społeczne i kulturalne na przełomie starożytności i średniowiecza,
- rolę chrześcijaństwa jako fundamentu ideowego Europy w okresie rozkwitu średniowiecza oraz przeobrażenia w formach organizacji i działania Kościoła

- organizację i zasady funkcjonowania monarchii patrymonialnej (bez wprowadzania pojęcia),
- organizację i zasady funkcjonowania stanów i monarchii stanowej (rola monarchy, nowa formuła państwa; Korona Królestwa Polskiego),
- warunki życia codziennego różnych grup społecznych,
- przeobrażenia techniki rolnej i rzemiosła,
- rodzaje stosunków międzypaństwowych (lenna, unie),
- horyzont geograficzny człowieka średniowiecznego; sąsiedztwo bliższe i dalsze, pielgrzymki, kolonizacje,
- dziedzictwo średniowiecza we współczesnym świecie,
- następujące wydarzenia: chrzest Polski, zjazd gnieźnieński, koronacja Bolesława Chrobrego, rozbięcie dzielnicowe Polski, koronacja Władysława Łokietka, powstanie Akademii Krakowskiej, bitwa pod Grunwaldem, bitwa pod Warną, Wojna trzynastoletnia,
- najważniejsze wydarzenia z dziejów lokalnych,
- treść pojęć : gospodarka, stan, lennik, naród, unia, monarchia stanowa, kościół, chrystianizacja, islam, państwo zakonne, papież, opat, klasztor, czynsz, cech, kronika, uniwersytet.

B. Umiejętności

Uczniowie powinni umieć:

- umieszczać na mapie obszary geograficzne i dostrzegać zmiany terytorialne,
- określać w przybliżeniu odległości i przeliczać je na czas podróży w czasach minionych (podróż piesza, konna, morska),
- synchronizować wydarzenia w Polsce i w Europie,
- porównywać fakty,
- rozpoznawać cechy budownictwa romańskiego i gotyckiego,
- układać plan wypowiedzi,
- charakteryzować postaci historyczne,
- posługiwać się pojęciami gospodarka, stan, lennik, naród, unia, monarchia stanowa, Kościół, chrystianizacja, islam, państwo zakonne, papież, opat, klasztor, czynsz, cech, kronika, uniwersytet.

Czasy nowożytne XVI - XVIII w.

Prezentacja głównych problemów epoki nowożytnej ma uzmysłowić uczniom istotę tak zwanego przełomu nowożytnego (w dziedzinie polityki, gospodarki, stosunków społecznych i kultury). Osiągnięcie tego celu wymaga synchronizacji przedstawiania dziejów powszechnych i ojczystych, przy jednoczesnym podkreślaniu, że historia Polski pozostaje niezmiennie fragmentem dziejów Europy, a także - właśnie od czasów nowożytnych - świata (np. Renesans czy Barok polski jest fragmentem prądów powszechnych, konflikty Polski i Turcji są elementem historii politycznej kontynentu etc.).

A. Wiedza

Uczniowie powinni znać:

- okoliczności, kierunki i skutki wielkich odkryć geograficznych,
- główne osiągnięcia Odrodzenia i ich wpływ na złamanie jednolitości kulturalnej chrześcijaństwa,

- główne zasady reformacji, nowe Kościoły i wyznania powstałe w jej wyniku,
- skład terytorialny, etniczny Rzeczypospolitej szlacheckiej, jej ustrój, źródła potęgi i przyczyny załamania, walkę o reformę i zachowane suwerenności w XVIII w.,
- skutki zetknięcia się Europejczyków z ludami Ameryk,
- związki między historią Europy a światem pozaeuropejskim,
- zasady funkcjonowania państwa absolutystycznego, monarchii konstytucyjnej, republiki,
- główne osiągnięcia epoki Baroku i Oświecenia,
- okoliczności powstania i główne zasady ustroju Stanów Zjednoczonych,
- główne etapy Wielkiej Rewolucji Francuskiej i jej wpływ na dalsze losy świata,
- przeobrażenia w organizacji produkcji i wymiany handlowej w XVI - XVIII w.,
- zmiany warunków i modelu życia codziennego,
- najważniejsze wydarzenia i zjawiska historii nowożytnej: wynalazek druku, humanizm, zastosowanie broni palnej, odkrycie Ameryki, reformacja, reforma katolicka, hołd pruski, unia lubelska, pierwsza wolna elekcja, potop, odsiecz wiedeńska, oświeceniowa koncepcja naturalnych praw człowieka i trójpodziału władzy, powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, Wielka Rewolucja Francuska, Sejm Wielki i Konstytucja 3 maja, powstanie kościuszkowskie, rozbiory Polski, Księstwo Warszawskie, rządy Napoleona we Francji i w Europie,
- pojęcia i terminy : parlament, sejm, sejmik, szlachta, magnaci, konstytucja, demokracja szlachecka, absolutyzm, władza wykonawcza, władza ustawodawcza, władza sądownicza, teoria kopernikańska, administracja, reformacja, kontrreformacja, rewolucja, niepodległość (suwerenność), kolonializm, bank, giełda, manufaktura.

B. Umiejętności

Uczniowie powinni umieć:

- wskazywać podobieństwa i różnice w sposobach życia jednostek i grup społecznych w różnych krajach i kręgach kulturowych,
- charakteryzować i porównywać różne systemy sprawowania władzy, omawiać i oceniać działania jednostek i zbiorowości,
- wykorzystywać zestawienia porównawcze pozwalające na porządkowanie faktów w związkach czasowych lub przestrzennych,
- korzystać z map konturowych (lokalizować miejsca historyczne, określać kierunki penetracji gospodarczej i politycznej etc.),
- wykorzystywać proste w interpretacji teksty pisane i ikonograficzne pozwalające na samodzielne odkrywanie informacji o przeszłości bez pośrednictwa podręcznika,
- rozróżniać źródła opisowe i normatywne, ocenić ich przydatność rozwiązywania konkretnych zadań,
- systematycznie korzystać z materiałów słownikowych i encyklopedycznych,
- stosować pojęcia i terminy: parlament, sejm, sejmik, szlachta, magnaci, konstytucja, demokracja szlachecka, absolutyzm, władza wykonawcza, władza ustawodawcza, władza sądownicza, teoria kopernikańska, administracja, reformacja, rewolucja, niepodległość (suwerenność), kolonializm, bank, giełda, manufaktura.

Wiek XIX

Nauczanie historii XIX w. powinno być podporządkowane ukazaniu przebiegu najważniejszych wydarzeń wpływających na zmiany obrazu świata oraz sposób życia jednostek i zbiorowości ludzkich. Są to przede wszystkim

- w odniesieniu do historii powszechnej: kongres wiedeński, uprzemysłowienie, Wiosna Ludów, zjednoczenie Niemiec, awans Stanów Zjednoczonych i Japonii do grona państw o pierwszorzędym znaczeniu,

- w odniesieniu do historii Polski są to : walka o zachowanie tożsamości narodowej i odzyskanie niepodległości, uprzemysłowienie, demokratyzacja, rozwój nowoczesnych ruchów politycznych.

A. Wiedza

Uczniowie powinni znać:

- wydarzenia - rządy Napoleona we Francji i w Europie, kongres wiedeński, uprzemysłowienie, powstanie listopadowe, Wiosna Ludów, powstanie styczniowe, zjednoczenie Niemiec, awans do grona państw o pierwszorzędym znaczeniu Stanów Zjednoczonych i Japonii,
- zmiany położenia narodu polskiego w warunkach braku samodzielnego bytu państwowego, form walki o zachowanie tożsamości narodowej i niepodległość,
- zmiany warunków życia jednostek i grup społecznych (uprzemysłowienie, wynalazki techniczne, odkrycia naukowe, rozwój medycyny, demokratyzacja, rozwój nowoczesnych ruchów politycznych),
- wydarzenia z historii regionu,
- różne interpretacje wydarzeń historycznych,
- terminy i pojęcia niezbędne do opisywania procesów historycznych w XIX w. np. polityka kolonialna, państwa narodowe, uprzemysłowienie, republika parlamentarna, demokracja parlamentarna, prawo wyborcze, partia polityczna, koalicja, autonomia, naród nowoczesny, powstanie narodowe, nacjonalizm, socjalizm.

B. Umiejętności

Uczniowie powinni umieć:

- interpretować wydarzenia na podstawie materiałów źródłowych (pamiętnik, materiał statystyczny, program polityczny, umowa międzynarodowa, literatura piękna),
- formułować opinie na temat osób i wydarzeń historycznych, bronić własnego sądu w polemice i dyskusji,
- pisać proste teksty narracyjne (relacja, notatka do dyskusji, krótki referat, protest, petycja),
- posługiwać się mapą rozwojową, przekrojową i problemową oraz planami w toku lokalizacji przestrzennej wydarzeń,
- posługiwać się pojęciami: republika parlamentarna, demokracja parlamentarna, prawo wyborcze, partia polityczna, koalicja, autonomia, naród nowoczesny, powstanie narodowe, nacjonalizm, socjalizm.

Wiek XX

A. Wiedza

Uczniowie powinni znać:

- korzenie współczesnego świata,

- podstawowe fakty dziejowe dotyczące konfliktów międzynarodowych i współpracy międzynarodowej oraz przemian cywilizacyjnych: I wojna światowa, rewolucje rosyjskie, totalitaryzm (jako fakt), II wojna światowa, system japoński i jego upadek, rozwój cywilizacyjny świata po II wojnie światowej, a także wydarzenia (konflikty np. bliskowschodni, osiągnięcia cywilizacyjne, integracja międzynarodowa, dekolonizacja, Jesień Narodów 1989 r., zjednoczenie Niemiec, likwidacja ZSRR.),
- dzieje walki o niepodległość Polski i jej uwarunkowań międzynarodowych, odbudowa państwa polskiego,
- bilans dziejowy Drugiej Rzeczypospolitej,
- położenie narodu polskiego i jego walka o suwerenność w okresie II wojny światowej,
- dorobek dziejowy społeczeństwa i państwa polskiego po II wojnie światowej,
- aktualne problemy kraju,
- powiązania historii państwa i narodu z historią osobistą, rodzinną.
- różne interpretacje wydarzeń XX w. (różne poglądy na ekspansję terytorialną państw, totalitaryzm),
- terminy i pojęcia - system wersalski, ideologia, totalitaryzm, stalinizm, państwo podziemne, zasada samostanowienia narodów, plebiscyt, neutralność, wojna totalna, holocaust, ludobójstwo, pacyfizm, rozbrojenie, referendum, rewolucja naukowo - techniczna, prawa człowieka i obywatela, państwo opiekuńcze, ekumenizm, ochrona środowiska.

B. Umiejętności

Uczniowie powinni umieć:

- analizować zmiany w sferze technologii i masowej komunikacji międzyludzkiej i wyjaśniać ich wpływ na środowisko naturalne i życie codzienne ludzi,
- dostrzegać i opisywać zróżnicowanie kulturowe, religijne i etniczne społeczeństw XX w.,
- formułować wypowiedź ustną i pisemną z uwzględnieniem genezy, etapów, rozwoju i skutków doraźnych oraz długofalowych opisywanych problemów historycznych (tekst o charakterze opisowym, model, wykres, diagram, film, gra dydaktyczna),
- stawiać pytania i samodzielnie dobierać źródła i informacji na dany temat,
- selekcjonować, porządkować i komentować dane historyczne.

V. UWAGI O REALIZACJI PROGRAMU

KSZTAŁTOWANIE ROZUMIENIA I UŻYWANIA POJĘĆ

W szkole podstawowej szczególną uwagę należy poświęcić kształtowaniu rozumienia pojęć historycznych. Systematyczne poszerzanie ich zakresów na podstawie materiału wyobraźniowego i uogólnienia cech danej grupy przedmiotów lub zjawisk powinno prowadzić do coraz sprawniejszego operowania pojęciami w sposób konkretno-obrazowy lub uogólniony, stosownie do wieku uczniów.

Specyfika kształtowania pojęć na lekcjach historii polega na tym, że chronologiczny układ materiału nie zawsze umożliwia systematyczne przechodzenie od pojęć prostych do bardziej złożonych. Już w kursie epizodycznym występują obok pojęć związanych z materiałem wyobraźniowym i odpowiadającym rzeczom, osobom, pojedynczym wydarzeniom (np. gród, rycerz, koronacja) pojęcia abstrakcyjne o dużym stopniu ogólności (państwo, władza, kultura). Zakres pojęć ogólnych poszerza się systematycznie w miarę zdobywania przez uczniów wiedzy o coraz to nowych faktach i poznawania pojęć podporządkowanych, węższych znaczeniowo, np. treść pojęcia władzy zostaje wzbogacona przez wprowadzanie pojęć: „władza dziedziczna”, „z wyboru”, „zdobyta siłą” (dyktatura, tyrania).

Pojęcia są przez uczniów szkoły podstawowej rozumiane w sposób uproszczony i objaśniane przez opis cech, ze szczególnym podkreśleniem cech zewnętrznych, funkcjonalnych i celowych. Znajomość najistotniejszych treści pojęć wyraża się w kojarzeniu nazw z desygnatami, wyodrębnianiu cech istotnych, porównywaniu pojęć, kojarzeniu nazw z wyrazami bliskoznacznymi oraz w poprawnym używaniu w kontekście.

W klasach IV - VI uczniowie uogólniają cechy pojęć w sposób konkretno-obrazowy. W klasach starszych wyjaśniają pojęcia, uogólniając ich cechy istotne i ogólne poprzez parafrazę orientacyjną.

W celu uporządkowania aparatu pojęciowego, z którym powinien zapoznać się uczeń szkoły podstawowej, zamieszczamy klasyfikację pojęć, z których cechami powinni zapoznać się wszyscy uczniowie szkół podstawowych.

KLASYFIKACJA POJĘĆ

Kategorie pojęciowe	Kryteria klasyfikacji	Pojęcia porządkowane występujące w programie historii
1	2	3
Czas historyczny	Pomiar czasu i datowanie	Kalendarz (gregoriański, juliański) era tysiąclecia, wiek, rok
	Periodyzacja humanistyczna	Stara i nowa era, paleolit, neolit, starożytność, średniowiecze, czasy nowożytne, czasy najnowsze
Przestrzeń	Kryterium geograficzno-administracyjne	Miasto, wieś, dzielnica, gmina, region, kraj, kontynent, świat
	Kryterium opisujące	Starożytny Wschód, Europa Zachodnia, Europa Środkowa, Wschodnia, Ameryka Łacińska, trzeci świat, Kraje Unii Europejskiej itp.

Kategorie pojęciowe	Kryteria klasyfikacji	Pojęcia porządkowane występujące w programie historii
1	2	3
Gospodarka	Typ	Gospodarka zamknięta, gospodarka - towarowo pieniężna
	Formy organizacyjne społecznego wytwarzania	Latyfundium, folwark pańszczyźniany, cech, zakład, manufaktura, fabryka, spółka akcyjna
	Obiekty własności i uprawnień wynikające z tytułu jej posiadania	Renta feudalna, czynsz, danina pańszczyźniana, immunitet, przywilej lokacyjny, komendacja
	Przejawy i skutki rozwoju gospodarczego	Gospodarka żarowa, dwupółwka, trójpółwka, płodozmian, kapitał, kredyt, rewolucja przemysłowa, rewolucja naukowo - techniczna, integracja gospodarcza, industrializacja, urbanizacja, migracja, inflacja
Społeczeństwo	Uwarstwienie społeczne - typy stosunków społecznych	Wspólnota rodowa, społeczeństwo starożytnego Wschodu, społeczeństwo greckie, społeczeństwo rzymskie, społeczeństwo feudalne, społeczeństwo kapitalistyczne, społeczeństwo kolonii, społeczeństwo realnego socjalizmu, człowiek pierwotny, niewolnik, właściciel niewolników, chłop wolny, chłop pańszczyźniany, rycerstwo, feudał, duchowieństwo, arystokracja, inteligencja, rzemieślnicy, burżuazja, stany, klasa społeczna
	Stosunki międzyludzkie i podziały społeczne	Wyżysk, umowa społeczna, rewolucja społeczna, strajk, wojna domowa, wojna chłopska, wojna religijna, walka ideologiczna, walka polityczna, partia polityczna, elita władzy, grupa wyznaniowa, obywatel
Państwo	Formy sprawowania władzy	Monarchia despotyczna, cesarstwo, monarchia wczesnofeudalna, monarchia stanowa, monarchia absolutna, monarchia konstytucyjna, monarchia parlamentarna, dyktatura, tyrania, republika demokratyczna ateńska, republika rzymska, Rzeczpospolita szlachecka, republika parlamentarna
	Instytucje władzy	Książę, król, cesarz, sejm walny, parlament, rząd, drużyna książęca, wojsko, kodeks praw, konstytucja
	Walka o władzę	Dynastia, elekcja, wybory, referendum, rokosz, konfederacja, zamach stanu, kontrewolucja, rewolucja, walka parlamentarna, koalicja polityczna

Kategorie pojęciowe	Kryteria klasyfikacji	Pojęcia porządkowane występujące w programie historii
1	2	3
	Polityka wewnętrzna i zewnętrzna państwa	Najazd, podbój, kolonizacja, kolonializm, rozbiory, neokolonializm, okupacja, sojusz, unia, autonomia, federacja, blok wojskowo-polityczny, diaspora, emigracja, eksterminacja, holocaust, ruch oporu, państwo podziemne, państwo kościelne, rozbiory, lenno, deportacja, sekularyzacja, imperium
	Ideologie, doktryny i podstawy polityczne	Makiawelizm, absolutyzm, legitymizm, restauracja, liberalizm, marksizm, racjonalizm, faszyzm, stalinizm, kult jednostki, rewizjonizm, anarchizm, katolicka nauka społeczna, socjalizm, konserwatyzm
Kultura	Materialna	Cywilizacja, zabytek, technika, budownictwo publiczne, budownictwo sakralne, piramida, świątynia, bazylika itp., ceramika, system irygacyjny, narzędzia pracy, narzędzia walki
	Duchowa	pismo: hieroglificzne, pismo fonetyczne, religia: jedynobóstwo, wielobóstwo, chrześcijaństwo, islam, prawosławie, luteranizm, kalwinizm, krucjata, sobór, herezja, rekonkwista, dekalog, schizma, synod, inwestytura, kościół narodowy, tolerancja religijna, reformacja, konkordat, sztuka: styl w architekturze, sztuka klasyczna, teatr grecki, styl romański, gotycki, renesansowy, barokowy, klasycystyczny, secesja, impresjonizm, sarmatyzm, mecenat; Nauka i literatura: renesans, humanizm, oświecenie, scholastyka, system heliocentryczny, racjonalizm, empiryzm, romanizm, pozytywizm, kultura helleńska, kultura antyczna, kultura średniowieczna, kultura nowożytna

ZALECANE METODY PRACY DYDAKTYCZNEJ

Osiągnięcie wymienionych w programie celów dydaktyczno - wychowawczych wymaga stosowania zróżnicowanych form i metod pracy. Nauczyciel nie powinien być głównym źródłem informacji dla uczniów, lecz organizatorem intelektualnego rozwoju młodzieży w czasie lekcji i poza nią. Powinien zatem przygotowywać zestawy zadań do wykonania indywidualnie, w zespołach i dla całej klasy oraz kontrolować i korygować pracę zespołów, par i poszczególnych uczniów.

Istotną rolę spełniają w szkole podstawowej metody nauczania oparte na samodzielnym wysiłku poznawczym uczniów, rozwijające dociekliwość, umiejętność obserwacji, stawiania pytań i rozwiązywania problemów. Należy stosować zwłaszcza metody poszukujące, jak: samodzielna praca uczniów z tekstem, filmem, literaturą, eksponatem historycznym, podręcznikiem, materiałem źródłowym, prasowym, statystycznym, kartograficznym itp. Za szczególnie godne polecenia należy uznać metody organizujące cały zespół klasowy, wymagające opiniowania pracy i poglądów kolegów (są nimi debaty, dyskusje, gry symulacyjne, inscenizacje historyczne i wywiady przeprowadzane przez uczniów).

Uczniowie szkoły podstawowej powinni być stopniowo wdrażani do prezentowania swoich poglądów i ocen w toku dyskusji. Powinni sobie zdawać sprawę z dyskusyjności różnych interpretacji dziejów, przyjmować argumenty strony przeciwnej, poznawać zasady i tajniki wypowiedzi polemicznej i sporu intelektualnego.

Ograniczenie stosowania metod podających na rzecz poszukujących i problemowych powinno prowadzić do aktywizacji uczniów na lekcji i rozbudzać ich zainteresowanie przeszłością.

Jednym z warunków rozwijania myślenia historycznego jest ukierunkowanie procesu nauczania na rozwiązywanie zadań. Zadania zaplanowane w długofalowym planie pracy nauczyciela powinny obejmować:

- ćwiczenia warsztatowe polegające na interpretacji różnych źródeł informacji,
- gry dydaktyczne i dyskusje,
- ćwiczenia doskonalące umiejętność wypowiedzi i obrony własnych poglądów,
- ćwiczenia erudycyjne doskonalące umiejętność poszukiwania, selekcji i prezentowania uzyskanych informacji,
- ćwiczenia rozwijające umiejętności operacyjne (porównywanie, hierarchizacja, różnicowanie, odkrywanie analogii itp.).

W procesie dydaktycznym nauczania historii konieczna jest przynajmniej częściowa korelacja z nauczaniem innych przedmiotów, zwłaszcza humanistycznych. Korelacja historii z językiem polskim, geografją, muzyką, plastyką, wychowaniem obywatelskim i naukami przyrodniczymi oraz opracowanie tematów umożliwiających wszechstronne przedstawienie problematyki społeczeństwa, gospodarki, państwa, kultury stanowi podstawę do syntezy różnorodnych informacji i sposobów opisywania świata w umysłowości dziecka.

Korelacja treści programowych historii i języka polskiego powinna sprzyjać pogłębionej interpretacji utworów literackich analizowanych na lekcjach polskiego, a z drugiej strony pozwolić na uzupełnienie obrazu epok minionych (zwłaszcza w odniesieniu do opisu życia codziennego i umysłowości) omawianych na lekcjach historii.

Nauczanie dziejów kultury na lekcjach historii wymaga korelacji z plastyką. Interpretacja malarstwa historycznego (choćby obrazów Jana Matejki) stanowić może nieocenioną pomoc w realizacji treści programowych, zwłaszcza w klasach młodszych, wymaga jednak współpracy z nauczycielem realizującym program plastyki.

Analogicznie przedstawia się sprawa z treściami historycznymi i muzyką. Muzyka z analizowanej epoki, pieśni religijne i patriotyczne stanowią cenne źródło historyczne, ich analiza w kontekście innych materiałów historycznych pozwala lepiej zrozumieć charakter epoki i postawy oraz uczucia ludzi. Jednak pełne wykorzystanie walorów edukacyjnych i estetycznych utworów muzycznych umożliwi dopiero współpraca nauczycieli obu przedmiotów.

Szczególną rolę w edukacji historycznej spełnia geografia. Znajomość mapy fizycznej i środowiska geograficznego jest warunkiem zrozumienia przemian społeczno - gospodarczych i politycznych. Lokalizacja przestrzenna wydarzeń historycznych, śledzenie procesów integracyjnych, migracji, przemian w stosunkach międzynarodowych oraz geograficznych uwarunkowań polityki zagranicznej i wewnętrznej etc. jest możliwe jedynie przy wykorzystywaniu wiedzy i umiejętności zdobytych na lekcjach geografii. Z drugiej strony w nauce geografii wiedza o historycznym kontekście sytuacji społecznej, politycznej i gospodarczej świata także bardzo często bywa niezbędna. Korelacja tych przedmiotów może ułatwić uczniom dostrzeganie relacji między światem natury a cywilizacją, ukazać dynamicznie wpływ działalności człowieka na środowisko .

Elementy wiedzy z zakresu fizyki, chemii i biologii są niezbędne przy omawianiu różnych aspektów procesu dziejowego - (choćby maszyna parowa, elektryczność i ich wykorzystywanie).

Korelacja różnych dziedzin wiedzy w szkole podstawowej jest zadaniem niezwykle trudnym. W istniejącym stanie rzeczy nie ma możliwości takiego dopasowania do siebie programów, które pozwoliłoby na uniknięcie powtórzeń i jednocześnie zapewniło synchronizację omawiania zalegającej się problematyki w tym samym czasie. Autorzy programu sugerują uzgodnienie wspólnej strategii nauczania przez grono nauczycieli przedmiotów humanistycznych w odniesieniu do każdej klasy, tak aby szczególnie istotne problemy o charakterze interdyscyplinarnym mogły być omawiane z kilku punktów widzenia (np. zapraszanie nauczyciela geografii na lekcje poświęcone odkryciu geograficznym czy historyka na lekcje polskiego poświęcone interpretacji „Pana Tadeusza”). Godne polecenia są organizowane pod patronatem nauczycieli kilku przedmiotów muzea szkolne, inscenizacje utworów literackich, rekonstrukcje wydarzeń historycznych, konkursy, wycieczki, wieczornice etc.

VI. KONTROLA I OCENA OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW

Sprawdzanie i ocena osiągniętych wyników nauczania - stanowi jeden z najważniejszych czynników decydujących o efektach pracy dydaktyczno - wychowawczej. Kontrola postępów w nauce pozwala rozpoznać istotę, przejawy i przyczyny trudności i błędów uczniowskich oraz ocenić skuteczność pracy nauczyciela. Wielostronna i systematyczna kontrola zapobiega narastaniu luk w wiadomościach, błędom i deformacjom w rozumieniu procesu historycznego, a nade wszystko inspirowanie procesy samokontroli i samooceny uczniów.

Przedmiotem kontroli jest :

- znajomość faktów i dynamiczne ujmowanie przeszłości oraz dostrzeganie przejawów i skutków wydarzeń historycznych,
- praktyczne opanowanie umiejętności ogólnych i specjalistycznych, których ukształtowanie należy do celów nauczania przewidzianych programem.

Kontrola bieżąca na lekcjach historii wiąże się z potrzebą utrwalenia wiedzy i umiejętności na każdej lekcji. W toku rekapitulacji pierwotnej, pod koniec lekcji poświęconej wprowadzeniu nowego materiału, należy ustalić, czy został on należycie zrozumiany i przyswojony. Pytania sprawdzające stawiane uczniom w toku kontroli bieżącej dotyczą przebiegu i skutków wydarzeń, ich uwarunkowań czasowo - przestrzennych, rozumienia nowych pojęć i terminów. Jednocześnie nauczyciel może udzielić dodatkowych informacji i wyjaśnień. Rekapitulacja pierwotna służyć może do oceny metod i form pracy lekcyjnej w celu zwiększenia ich skuteczności.

Obok kontroli indywidualnej należy stosować kontrolę grupową. W szkole podstawowej może to być wartościowanie wydarzeń lub ocena działalności wybitnych postaci historycznych. Lekcje poświęcone kontroli mogą być prowadzone w grupach lub z całą klasą. Ważną rolę odgrywają lekcje powtórzeniowe i syntetyzujące, które pozwalają określić, czego uczniowie się nauczyli.

W klasach starszych można zastosować test dydaktyczny sprawdzający wiedzę i umiejętności uczniów. Może on mieć charakter etapowy lub podsumowujący. Test etapowy odnosi się do wybranych zagadnień (dział programu, okres historyczny), bada określone umiejętności lub metody i techniki dydaktyczne, których skuteczność zamierzamy sprawdzić. Historia jako przedmiot nauczania z trudem poddaje się kontroli za pomocą narzędzi pomiaru dydaktycznego. Aby test historyczny spełnił skutecznie swą funkcję kontrolno - ocenającą, jego zadania powinny uwzględniać hierarchię ważności osiągnięć uczniów w przedmiocie i charakteryzować się zróżnicowanym stopniem trudności. Tylko test o właściwym stopniu trudności umożliwi obiektywizację ocen szkolnych i prawidłowe odniesienie uzyskanych wyników do skali tych ocen.

Testy i sprawdziany konstruowane według teorii pomiaru dydaktycznego są jednym z wielu, lecz nie uniwersalnym narzędziem kontroli osiągnięć szkolnych. Należy się nimi posługiwać ostrożnie i łączyć w praktyce różne sposoby kontroli i oceny. W ocenie pracy uczniów z historii ważne są zarówno rezultaty, jak i droga do tych rezultatów prowadząca. Podobnie jak kontrola, tak i ocena może dotyczyć pojedynczego ucznia, grupy, klasy, szkoły. W każdym przypadku cele oceny są różne. Przy ocenie indywidualnej chcemy uzyskać pogląd, czy i w jakim zakresie uczeń rozporządza wiedzą i umiejętnościami przewidzianymi w programie. Przy ocenie grupowej stwierdzamy, czy wymagania graniczne nie są wygórowane lub zaniżone oraz jak radzą sobie uczniowie postawieni w nowej sytuacji (dyskusja, wystąpienie publiczne, wycieczka historyczna).

Przedmiotem oceny ucznia jest suma posiadanych przezeń wiadomości i gotowość do pamięciowej ich reprodukcji oraz różne przejawy aktywności intelektualnej, w tym rozumienie i umiejętność interpretacji faktów, pracy z źródłem historycznym, formułowania wypowiedzi ustnej, przygotowania pracy pisemnej (na poziomie przewidzianym dla danego etapu procesu dydaktycznego) oraz inne umiejętności, których zdobywanie jest przewidziane w programie nauczania. Przy ocenie powinna być także brana pod uwagę aktywność ucznia na lekcjach, w pracy pozalekcyjnej i pozaszkolnej.

W przypadku uczniów z problemami w nauce lub upośledzonych fizycznie nauczyciel powinien rozważyć dodatkowe sposoby oceniania ich osiągnięć.

Autorzy programu proponują następujące kryteria określania indywidualnych wyników nauczania w sześciostopniowej skali ocen :

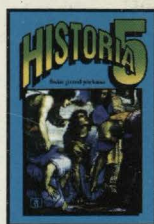
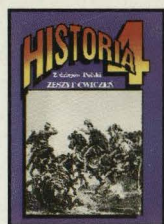
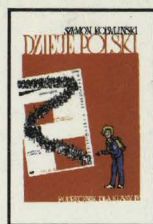
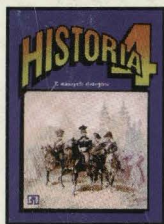
- 6 - uczeń posiada wiedzę historyczną w zakresie wyraźnie wykraczającym poza obowiązkowe wymagania programowe, systematycznie pracuje (w miarę możliwości pod opieką nauczyciela) nad pogłębieniem wiedzy historycznej, czyta książki spoza obowiązkowych kanonów lektur, uczestniczy i osiąga sukcesy w szkolnych i pozaszkolnych konkursach przedmiotowych, a jego umiejętności historyczne wskazują na wyrażne uzdolnienia humanistyczne.
- 5 - uczeń posiada wiedzę w zakresie wykraczającym poza obowiązkowe wymagania programowe, wykazuje zainteresowanie problematyką historyczną, jest aktywny na lekcji, wykonuje dobrowolnie dodatkowe zadania wykraczające poza program, uczestniczy w szkolnych i pozaszkolnych konkursach przedmiotowych.
- 4 - uczeń dysponuje wiedzą i umiejętnościami z wymaganymi w programie, wykonuje zadania wymagające opanowania umiejętności przewidzianych programem, jest aktywny w czasie lekcji, podejmuje się wykonywania zadań o charakterze dobrowolnym.
- 3 - uczeń opanował materiał przewidziany w programie nauczania w stopniu zadowalającym, potrafi wykonać polecenia wymagające zastosowania umiejętności przewidzianych w programie o średnim stopniu trudności,
- 2 - w wiadomościach ucznia w stosunku do materiału zawartego w programie nauczania istnieją luki, jednak przy pomocy nauczyciela uczeń potrafi wykonać polecenia wymagające zastosowania umiejętności przewidzianych programem i dysponuje podstawowymi umiejętnościami umożliwiającymi uzupełnienie braków w toku dalszego nauczania.
- 1 - uczeń nie opanował wiedzy i umiejętności w sposób pozwalający na uzupełnienie braków i kontynuację nauki na wyższym szczeblu kształcenia.

© Copyright by Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
Warszawa 1998

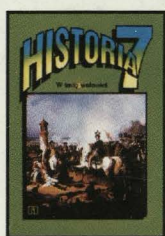
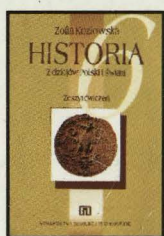
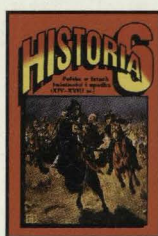
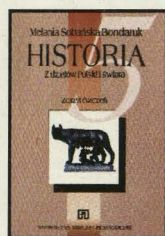
Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
Warszawa 1998
Wydanie pierwsze

Druk i oprawa: P.W. „Tolek” - Drukarnia im. K.Miarki
Mikotów, ul. Żwirki i Wigury 1

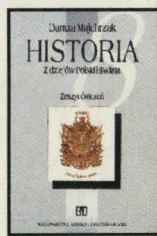
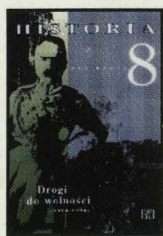
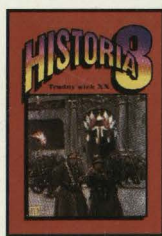
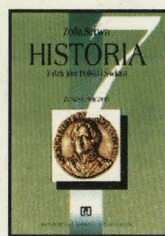
Program został opracowany na zlecenie
Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych
Z programem tym zgodne są następujące publikacje:

- J. Centkowsky, A. Syta – HISTORIA 4. Z naszych dziejów podręcznik
- S. Kobyliński – DZIEJE POLSKI. Podręcznik dla kl. IV szkoły podstawowej
- J. Klusek – HISTORIA 4. Z dziejów Polski. Zeszyt ćwiczeń
- M. Koczerska, E. Wipszycka – HISTORIA 5. Świat przed wiekami. Podręcznik

- M. Sobańska-Bondaruk – HISTORIA 5. Z dziejów Polski i świata. Zeszyt ćwiczeń
- S. Szostakowski – HISTORIA 6. Polska w czasach świetności i upadku (XIV-XVII w.). Podręcznik
- Z. Kozłowska – HISTORIA 6. Z dziejów Polski i świata. Zeszyt ćwiczeń
- M. Milczarczyk, A. Szolc – HISTORIA 7. W imię wolności. Podręcznik
- E. Centkowska, J. Centkowski – JESZCZE POLSKA... Wiek XIX. Podręcznik dla kl. siódmej szkoły podstawowej

- Z. Serwa – HISTORIA 7. Z dziejów Polski i świata. Zeszyt ćwiczeń
- T. Głubiński – HISTORIA 8. trudny wiek XX. Podręcznik
- E. Centkowska, J. Centkowski, J. Osica – DROGI DO WOLNOŚCI. Podręcznik dla kl. ósmej szkoły podstawowej
- D. Majchrzak – HISTORIA 8. Z dziejów Polski i świata. Zeszyt ćwiczeń

**Nauczycieli i metodyków uprzejmie prosimy
o nadsyłanie uwag i komentarzy
na temat programu**

ISBN 83-02-06502-1

0 1

INTERNETOWY

